

PAPER DETAILS

TITLE: Erken Dönem Tasavvufunda Manevî Bir Eğitim Metodu: Sefer

AUTHORS: Emre Can Çoldas, Mehmet Yıldız

PAGES: 119-154

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4279510>

Erken Dönem Tasavvufunda Manevî Bir Eğitim Metodu: Sefer

A Spiritual Training Method in Early Sufism: Safar

Emre Can Çoldaş

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi / Ankara University Social Sciences Institute PhD Studente
<https://orcid.org/0000-0001-6730-6571>
emrebyad492@gmail.com
ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Doç. Dr.

Mehmet Yıldız

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye / Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-3413-822X>
yildizm@ankara.edu.tr
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 11 Ekim / 11 October 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Aralık / 25 December 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2024
Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December
DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1565158>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Emre Can Çoldaş - Mehmet Yıldız).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Emre Can Çoldaş - Mehmet Yıldız, "Erken Dönem Tasavvufunda Manevî Bir Eğitim Metodu: Sefer", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 119-154.

Öz

Bu çalışma, tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahip olan *sefer* kavramını, sûfilerin manevî eğitim yöntemi olarak bu kavramı nasıl değerlendirdiğini ve bu yöntemin tasavvufi eğitimdeki yerini incelemektedir. Hicrî 6. asra kadar olan dönemde sûfilerin yazılı eserlerine dayanarak seferin nefis terbiyesi, içsel dönüşüm ve Allah'a yakınlaşma amacı taşıyan bir yöntem olarak tasavvufta nasıl bir rol oynadığı analiz edilmiştir. Sefer, sûfiler tarafından bir yolculuk şeklinde ele alınmakla birlikte yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda içsel bir dönüşüm aracı olarak da görülmüştür. Çalışmada seferin, nefis terbiyesi, manevî yükseliş ve Allah'a yakınlaşma amacı taşıyan bir yöntem olarak değerlendirilmesi, sûfilerin bu yolculuğa attığı farklı anlamlar ve uygulama biçimleri analiz edilmektedir. Araştırmanın kapsamı, sefer kavramının tasavvuf tarihinde hicrî 6. yüzyıla kadar örneklem kabul ettiğimiz sûfi-müelliflerden hareketle geçirdiği dönüşümleri ve sûfiler arasında seferin kabul görme veya reddedilme gerekçelerini incelemektedir. Örneklem olarak seçilen müellifler tasavvuf klasiklerini yazan sûfilerden oluşmaktadır. Çalışmada, tasavvuf tarihinde maddî ve manevî olarak sefer ayrımı olduğu, maddî seferlerin ilmi yolculuk, ibadet, şeyh ve âlim ziyaretleri gibi pratiklerde; manevî seferin ise seyr ü sülûk olarak adlandırılan nefisle mücadele ve içsel arınma süreçlerinde olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmanın sonucunda seferin, sûfilerin bireysel gelişimde ve nefis terbiyesinde sistematik bir yöntem olarak kabul edildiği; bununla birlikte sûfiler arasında yöntemin zorunluluğu konusunda farklı yaklaşımların bulunduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfi, Sefer, Yolculuk, Seyr ü Sülûk

Abstract

This study examines the concept of *safar* (journey), which holds a significant place in Sufi thought, focusing on how Sufis evaluated it as a method of spiritual training and its role in Sufi education. Based on the written works of Sufis up to the sixth-century Hijri, this analysis explores the role of *safar* in Sufism as a method aimed at self-discipline, inner transformation, and closeness to God. Although *safar* is approached by Sufis as a form of journey, it is regarded not only as a physical endeavor but also as a means of internal transformation. The study analyzes how *safar* is evaluated as a method for self-discipline, spiritual ascension, and closeness to God, examining the different meanings and practices that Sufis have attributed to this journey. The scope of the research includes the transformations of the concept of *safar* in Sufi history up to the sixth-century Hijri, based on selected Sufi authors who contributed to classical Sufi literature. It investigates the reasons for the acceptance or rejection of *safar* among Sufis. The selected authors consist of Sufi figures who have written foundational works in Sufism. In the study, a distinction is made between physical and spiritual *safar*, showing that physical journeys are observed in practices such as scholarly travel, acts of worship, and visits to sheikhs and scholars. In contrast, spiritual *safar* is seen in the process of sayr u suluk, which involves a struggle with the self and inner purification. The findings reveal that *safar* is recognized by Sufis as a systematic method for personal development and self-discipline. At the same time, different perspectives exist among Sufis regarding the necessity of this method.

Keywords: Sufism, Sufi, expedition, journey (*safar*), sayr u suluk

Giriş

Sûfîler tarih boyunca kendilerine has yöntem ve teknikler geliştirerek İslâm'ın emir ve yasaklarını anlamaya, içselleştirmeye ve bu yolla bilgi-eylem irtibatını gerçekleştirmeye çaba göstermişlerdir. Onların ilahî emirleri ve yasakları anlama yöntemi, bireysel ve içtimai yaşamı kapsayıcı normatif kurallar belirleyen fıkıh; hadislerin tahammülü, nakli, sıhhatinin tespiti hakkında usûl geliştiren hadis gibi diğer İslâmî disiplinlerin metotlarından farklıdır. Tasavvuf disiplini, doğası gereği diğer İslâmî ilimlerle sürekli bir ilişki içinde olmak durumundadır. Çünkü tasavvufun konusu, fıkıh, tefsir, kelim ve hadis gibi temel İslâmî bilimlerle sıkı bir bağlantıya sahiptir. Bununla birlikte, sûfîlerin bu ilimlerden faydalanmaları, tasavvufun kendine özgü usûl ve yöntemler geliştirmediği anlamına gelmez. Aksine, tasavvuf tarihi boyunca, diğer ilimlerin derinlemesine ilgilenmediği konularda bile büyük bir titizlik göstererek özgün metotlar ortaya koymuştur.

Kavramlara yüklenen anlama ve misyona göre tasavvufî terimlerin ve manevî terbiye metotlarının şekillendiği görülür. Sûfîlerin şeriatı muhalif olmamak kaydıyla mubah bir eylemi yapmaktan kaçındığı görülebilir. Bu yönelimin oluşmasındaki en büyük etken ise nefsi terbiye etmenin riyâzet ile mümkün olduğu mefhumudur. Sûfîler riyâzet ile helal dahi olsa herhangi bir eylemi veya nimeti kendilerinden izale ederek nefsi terbiye etmeyi amaçlarlar. Bundan ötürü riyâzete katkı sağlayacak herhangi bir insanî eylemi bile terimselleştirip farklı manalar atfetmişlerdir. Örneğin tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan *sefer* kavramı, sûfîler için sıradan bir yolculuk eyleminden öte, içsel dönüşüm ve nefis terbiyesinin bir aracı olarak görülmüştür. Çoğu İslâmî disiplinde yolculuk kavramı insanî bir faaliyet olarak ele alınırken tasavvuf bu kavrama özel bir anlam yüklemiş ve onu manevî bir eğitim yöntemi olarak kabul etmiştir. Ancak seferin zorunluluğu ve yöntemi konusunda sûfîler arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Kimileri seferi manevî gelişim için vazgeçilmez görürken, kimileri gereksiz saymıştır. Bu çalışmada, hicrî 6. asra kadar uzanan sûfî literatürü üzerinden seferin tasavvufî eğitime katkıları tespit ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın problemiği, sûfîlerin seferi bir nefis terbiyesi aracı olarak benimsemelerine rağmen bu kavramın zorunluluğu ve uygulanışı hakkında çeşitli çelişkilerin varlığıdır. Diğer çalışmalardan farklı olarak

bu araştırma, yalnızca seferin teorik anlamını değil, sûfîlerin pratik yaklaşımını da incelemektedir.¹ Bu bağlamda, sûfîlerin seferi manevî bir yöntem olarak değerlendirme sebepleri ve yöntem konusunda farklılık gösteren yaklaşımlar irdelenmiştir. Çalışma, sefer kavramının hem fiziksel hem de içsel boyutlarını ele alarak bu yöntemin sûfîler için nasıl bir manevî terbiye aracı haline geldiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1 Tasavvuf literatüründe sefer kavramı, genellikle seyr ü sülûk bağlamında ele alınmış ve bireyin Hakk'a ulaşma yolculuğunu simgeleyen bir mecaz olarak değerlendirilmiştir. Ancak mevcut çalışmalar çoğunlukla kavramın teorik çerçevesine odaklanmış, seferin manevî eğitim metodu olarak kullanıma nedenleri yeterince detaylandırılmamıştır. Örneğin Hayri Karaca'nın "Tasavvufta Sefer Kavramı" adlı çalışması, seferi klasik literatürdeki anlamıyla ele alarak madî-manevî yolculukların genel kurallarını ve mürid-mürşid ilişkisindeki yerini teorik bir bağlamda incelemiştir. Benzer şekilde Mahmut Meçin'in "Felsefe ve Tasavvufta Sefer Metaforu: Akli ve Manevî Yolculuk" adlı çalışması, sefer kavramını felsefî ve tasavvufî bir metafor olarak ele alıp bireyin hakikate yönelişiyle ilişkilendirmiştir. Bunun yanı sıra edebî eserlerde sefer kavramı daha çok bir motif olarak değerlendirilmiş, manevî eğitimdeki işlevi yeterince ele alınmamıştır. bk. Hayri Karaca, *Tasavvufta Sefer Kavramı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Mahmut Meçin, "Felsefe ve Tasavvufta Sefer Metaforu: Akli ve Manevî Yolculuk", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 54 (2020/2), 329-353. Mehmet Uyar'ın "Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı" adlı bir çalışması bulunmaktadır. Çalışmasında sefer kavramına yaklaşımı, sûfîlerin yalnızlık ve seyahat deneyimlerinde vahşetin oynadığı rol üzerine odaklanmaktadır. Seferi, yalnızlıkla örtüşen bir deneyim olarak ele almakta ve sûfîlerin seyahatlerinde, tevekkül pratikleriyle yalnızlık deneyimlerini nasıl birleştirdiğini incelemektedir. bk. Mehmet Uyar, "Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 477-501. Kasım Kocaman'ın "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri" isimli çalışması, tasavvufî eğitimin genel yöntemlerini tanıtır ve seferi bireyin nefis terbiyesi ile ahlâkî olgunlaşmasına katkıda bulunan bir araç olarak ele alır. Sefer, modern eğitimdeki "gezi-gözlem" yöntemine benzetilerek tasavvufî bağlamda bireyin tevekkül ve sabır gibi değerleri içselleştirmesi için kullanılır. Ancak Kocaman, seferin uygulama detaylarına ve bireyin manevî dönüşümündeki özgün rolüne derinlemesine değinmez. Bu noktada bizim çalışmamız, seferin tasavvufî bir eğitim metodu olarak kullanılma gerekçelerine ve bu sürecin bireyin ruhsal olgunlaşmasına olan katkılarına odaklanarak Kocaman'ın genel çerçevesini derinleştirmekte, konuyu daha özel ve kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir. bk. Kasım Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (Nisan 2020), 1162-1171. Ayrıca Ömer Özkan'ın seferin sûfîler için manevî yolculuğu, yani Hakk'a ulaşma çabasını simgeleyen önemli bir sembol olduğunu vurguladığı mesnevî merkezli bir çalışması bulunmaktadır. Özkan, *Mantık'ı't-Tayr, Hüsn ü Aşk* gibi mesnevîlerde seferin, insanın içsel dönüşümünü ve hakikate ulaşma mücadelesini alegorik bir dille anlatılmasına yoğunlaşır. bk. Ömer Özkan, "Tasavvufî Metinlerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer / Seyahat", *Turkish Studies* 4/3 (2009), 1755-1778.

A. Sefere Dair Bazı Hususlar

1. Sûfilere Göre Seferin Mahiyeti

Sefer, Arapçada “yolculuk etmek” manasına gelmektedir. Cürcânî (ö. 816/1413), seferi deveyle veya yaya olarak geceli gündüzlü üç gün ya da daha uzun bir yolculuk olarak tanımlar.² Tasavvufî terminolojide ise sefer, kalbin Allah’a yönelmesi ve O’na doğru yapılan manevî bir yolculuk olarak tanımlanır.³

Sefer kavramı sûfilerce sıklıkla ele alınan bir pratiktir. Onların bu kavrama basit bir şekilde “yolculuk yapma” manasından daha özel bir mefhum atfetmeleri en temelde seferin ilahî bir emir gibi telakki edilmesinden kaynaklanır.⁴ Sûfilerin istinbât usûlü diğer İslâmî disiplinlerde olduğu gibi âyetle işaret edilen bir durumun Hz. Peygamber’in sünnetinde ve hadislerinde arama zorunluluğunu taşır. Çünkü Hz. Peygamber, Allah’ın kelâmını en iyi anlayıp insanlara rol model olmak üzere ilahî emirleri ve yasakları hayatında tatbik eden yegâne kişidir. Şayet ilahî bir emir varsa onu mutlaka Hz. Peygamber hayatında tatbik etmiştir. Bundan dolayı âyetle emredilen sefer bahsi Hz. Peygamber’in “*Yeryüzündeki beldeler Allah’ın beldeleri, insanlar da Allah’ın kullarıdır. Buna göre nerede hayırlı*

2 Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta’rîfât* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985), “sefer”, 124; Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfû ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), “sefer”, 1/956; Refik el-Acem, *Mevsuâtü mustalahâtî’t-tasavvufî’l-islâmî* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, ts.), “sefer”, 467.

3 Cürcânî, “sefer”, 124; Hasan Şerkâvî, *Mu’cemü elfâzî’s-sûfiyye* (Kâhire: Müessesetü Muhtâr, 1987), “sefer”, 1/174; Tehânevî, “sefer”, 1/957; Memduh ez-Zübî, *Mu’cemü’s-sûfiyye* (Beyrut: Dârü’l-Cil, 2004), “sefer”, 1/210.

4 Müellif-sûfiler sefer konusunu eserlerinde işlerken âyetlerle destekler. Örneğin “*Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur.*” (el-Yûnus 10/22), “*Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler ‘Ne işte idiniz?’ dediler, (onlar) ‘O yerde zayıf görülenlerden idik.’ cevabını verdiler. Melekler ise ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınacağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!*” (en-Nisâ 4/97) bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 2/343; Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 320. Ebû Mansûr el-İsfahânî (ö. 418/1027) ise “*Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut iştmiş kulaklara sahip olsunlar!*” (el-Hac 22/46), “*Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!*” (en-Neml 27/69) âyetlerini sûfilerin seferlerine delil olarak sunar. bk. Ebû Mansûr el-İsfahânî, *Edebü’l-mülûk*, haz. Bernd Radtke (Beyrut: el-Matba’a-tü’l-Katolikiyye, 1991), 28.

bir yaşam buluyorsan oraya yerleş.”,⁵ “*Sefere çıkın, ganimet kazanın.*”,⁶ “*Gurbet ölümü şehitliktir. Birisi doğduğu yerden başka bir yerde öldüğü zaman cennette onun için doğduğu yerle memleketi arası kadar kabri genişletilir.*”⁷ hadisleriyle kuvvetlendirilmiştir. Bu hadisler, müridlerin fırsat bulduğunda veya herhangi bir hayır gördüklerinde sefere çıkması gerektiğine işaret eder.⁸

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), “*Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O’dur. Üzerinde dolaşın ve Allah’ın rızından yiyip için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah’adır.*”⁹ (el-Mülk 67/15) âyetinde yeryüzünün insanlar için yaratılmış olduğu, nimetlerinden faydalanılmasının gerekliliği vurgulandıktan sonra yeryüzünde dolaşmanın lüzumuna dikkat çekildiğini söyler. Mekki’nin bu söyleminin, onun sefer tanımının oluşmasında etkili olduğunu görülür. Zira ona göre seferin bir tanımı da yeryüzünde Allah’ın delillerinin, âyetlerinin tecellilerinin, hikmetlerinin ve kudretinin ortaya çıkmasını temin etmektir. Buna göre insan sefer yaparak kendisine yüklenen ulvî misyona sadık kalacak ve Allah’ın emrini yerine getirecektir.¹⁰ Bu cihetten değerlendirildiğinde Mekki’ye

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 13/37 (No. 1420); Celâleddin es-Süyûtî, *el-Fethü’l-kebîr fî dammî’z-ziyâde ile’l-Câmi’i’s-sagîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2003), 2/17 (No. 5255); Ali b. Hüsamiddin b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttaki el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-efâl*, thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü’s-Sekâ (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 15/407 (No. 41590); İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve münzîlî’l-ilbâs* (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1932), 1/289; Ebû’l-Hasen Nûrüddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, thk. Hüsameddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994), 4/82 (No. 6298).

6 Ebû Urve Ma’mër b. Râşid el-Basrî es-San’ânî, *el-Câmi’*, thk. Habîbürrahman el-A’zamî (Beyrut: el-Meclisü’l-İlmî, 1983), 11/434 (No. 20928); Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1983), 5/153; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/507 (No. 8945); Ebû’n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü’l-mürîdîn*, haz. ve thk. Menâhem Mîlson (Kudüs: Habeş el-Matbaatü’t-Ticariyye, 1977), 48.

7 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (b.y.: Dârü İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.), “Cenâiz”, 61. Bu hadisin sıhhati hakkında çeşitli görüşler vardır. Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) bu hadisin sahih olmadığını söyler. Lakin Süyûtî (ö. 911/1505) İbnü’l-Cevzî’nin hatalı olduğu kanaatindedir. Hadisin senedinde Huzeyl isimindeki zayıf bir râviden dolayı bu rivayetin uydurma değil, zayıf olacağını belirtir. bk. Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü’l-Selefiyye, 1966), 2/221; Celâleddin es-Süyûtî vd., *Şerhü Süneni İbn Mâce* (Karaçi: Kadîmî Kütüb Hâne, ts.), 116.

8 Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, 2/343; Ebû’n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü’l-mürîdîn*, 48; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 2006), 1/135.

9 *Kur’ân Yolu*, (Erişim 09 Eylül 2024), el-Mülk 67/15.

10 Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, 2/343.

göre âyetle geçen “Yeryüzünde dolaşm...” hitabı seferin yapılması gereken bir emir şeklinde anlaşıldığını gösterir. Buna göre Mekkî, emir kalıbında gelip ibâha ifade eden zâhir ifadeyi doğrudan emir gibi kabul eder. Bu durum sûfîlerin *Kur’ân* yorumlama yöntemlerinden birisinin en direkt anlamda zâhir manaya bağlı kaldıklarını gösterir.

Ebü’n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168), sefer kavramını ele alırken “*Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler...*” (en-Nûr 24/37) âyetini seferin gerekliliğine delil olarak getirmektedir. Onun rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber, bu âyetle geçen kişilerin “*...Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek...*” (el-Müzzemmil 73/20) kimseler olduğunu söylemektedir.¹¹ Sühreverdî her ne kadar âyetle seferden bahsedilmese de bu âyeti sefer kapsamında ele alır ve kastedilenin sefer de dâhil olmak üzere her türlü meşguliyet olduğunu düşünür.

İslâm’ın emirlerinden bir emir şeklinde kabul edilen sefer, zamanla tasavvufun en temel prensiplerinden birisi olarak kabul edilmiştir.¹² Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) seferin tasavvufun en temel hasletlerinden olduğunu belirtir. Ona göre tasavvuf, sehâ, rıza, sabır, işaret, gurbet, yün elbise giyme, sefer ve fakr hasletlerinden müteşekkildir. Sehâ Hz. İbrâhim’e, rıza Hz. İshak’a, sabr Hz. Eyyûb’e, işaret Hz. Zekeriyyâ’ya, yün giyme Hz. Mûsâ’ya, gurbet Hz. Yahyâ’ya, sefer Hz. İsâ’ya ve fakr Hz. Muhammed’e ait güzel hasletlerdir.¹³ Sûfîlerin usûllerinde genel olarak âyet ve hadislerden sonra ashâb, tabiîn, tasavvuf önderleri, İsrâîlî

11 Ebü’n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü’l-mürîdîn*, 48.

12 Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *Ta’arruf li mezhebi ehli’t-tasavvuf* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1994), 61-62.

13 Ebü’l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 102. Hücvîrî eserinde rıza hasletini Hz. İshak’a atfederken Allah’ın emrine rıza gösterip canını feda etmeye hazır olmasıyla ilişkilendirir. Onun Hz. İshak’ın canını feda etmeye razı olmasından kastı, Hz. İbrâhim’in kurban etmeye teşebbüs ettiği kişinin Hz. İsmail değil de Hz. İshak olduğu yönünde bir görüşse bu, hatalı bir değerlendirmedir. Ancak burada kastedilen hususun Hz. İshak’ın farklı bir yönüne işaret etmesi ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte Hz. İsmail yerine Hz. İshak isminin yazılmış olması, muhtemel bir yazım hatası olarak da değerlendirilebilir. Ancak bahsedilen görüş ilk etapta anlaşıldığı gibi Hz. İshak’ın kurban edilmek istenmesi anlamına geliyorsa bu yaklaşım İslam kaynaklarına göre kabul edilebilir değildir. Zira İslamî öğretilere göre kurban edilmek istenen kişi Hz. İsmail’dir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “İsmâîl”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/76-80.

rivayetlerdeki peygamberlerin pratikleri ve görüşleriyle bir delil sunma gayreti bulunur. Şüphesiz ki tasavvufu meydana getiren mezkûr hasletlerin peygamberlere dayandırılması ve onlarla özdeşleştirilmesi, müridlerin bu kavramlara dikkatini celbetme amacı taşır. Sefer özelinde konuşursak Hz. İsa ile kavramın bütünleşmesi peygamber edeblerinden bir edeb olması açısından dikkat çekicidir.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye (ö. 412/1021) göre de sefer, tasavvufun en temel prensiplerinden birisidir.¹⁴ Ona göre, tasavvufun başı Allah'ın verdiği başarı olan tevfik, gaflet uykusundan uyanmak, nefsin alışkanlıklarını terk etmek, kötü arkadaşlardan kaçınmak, Allah'ın emirlerine aykırı hareket ettiği yerlerden ayrılmak, salih insanların yollarına düşmektir. Bu konuya Allah *"Rabbimize yönelip O'na teslim olun."* (ez-Zümer 39/54) âyetiyle işaret eder.¹⁵ Yine o, seferi sûfîlerin edeblerinden sayıp sülûkun ilk zamanlarında seyahat etmeyi tavsiye eder.¹⁶

Seferin sözlük manasında yer alan geceli gündüzlü en az üç gün yolculuk etme şartından dolayı bir güçlüğü bulunur.¹⁷ Sefer; zaman, mekân ve meşakkat açısından zahmetli bir işi ifade eder. Buna göre sûfîler kısa süreli ve gelişigüzel çıkılan bir yolculuğu sefer kapsamında değerlendirmezler. Zira riyazet fonksiyonunu gerçekleştirmeyen kısa yolculuklar, nefis terbiyesi kapsamının dışındadır. Aynı durum manevî yolculuk olan seyr ü sülûk için de geçerlidir. Sûfîler geçici bir hevesle kısa süreli çıkılan manevî yolculuğa da "sefer" demezler.

2. Sûfîler Açısından Seferin Hükmü

Birçok sûfî-müellif sefer hakkında eserlerinde müstakil bölüm ayırsa da sefer, mutasavvıfların üzerinde ittifak ettiği manevî eğitim metodu değildir. Onların düşünüş, hal, makam ve anlayış farklılıkları seyr ü sülûk meselelerinde yöntemsel farka sebebiyet verir. Her birisinin tercih ettiği bir usûlü vardır ve sûfîler terbiye sistemini bu usûle göre şekillendirmişlerdir.¹⁸

14 Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Cevâmi'u âdâbi's-sûfiyye", çev. ve nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 43, 45.

15 Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", çev. ve nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 7.

16 Sülemî, "Cevâmi'u âdâbi's-sûfiyye", 43.

17 Cürcânî, "sefer", 124; Tehânevî, "sefer", 1/956; Acem, "sefer", 467.

18 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

Sefer; bazı sûfilerce farz, mubah veya haram şeklinde değerlendirilir. Örneğin günahlardan kaçmak veya salih amel işlemek için yapılan sefer, farz; ticaret maksadıyla yapılan sefer, mubah; ailenin rızası alınmadan yapılan sefer, haram; salih kimselerin ahlâklarıyla ahlâklanmak için yapılan sefer, mendubdur.¹⁹

Sûfiler sefer konusunda farklı tutumlar sergileseler de genel olarak sefere çıkmayı uygun bulur. Bu gruptakilerin bazıları da seferi taalluk ettiği sebebe göre tasavvufun ayrılmaz bir parçası şeklinde değerlendirir. Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072), çoğunluğun sefere çıkmayı uygun görmesinden ve seferin sûfilerin hayatında önemli bir yere sahip olmasından dolayı eserinde bu konuya yer verdiğini ifade eder.²⁰ Sûfilerden bazıları ikameti sefere tercih etmişler ve farz olan hac dışında müridlerine seferi emretmemişlerdir.²¹ Cüneyd-i Bağdâdî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896),²² Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?])²³ gibi sûfiler bu gruptandır. Ebû Abdullah el-Mağribî (ö. 299/911),²⁴ İbrâhim b. Edhem (ö. 161/778 [?])²⁵ gibi sûfilerse vefat edene kadar sefer yapmayı uygun bulmuşlardır. Sûfilerin bazıları da tasavvuf yoluna girdiklerinde sefer yapıp daha sonra

19 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/349; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, “Zikru âdâbî's-sûfiyye fî ityânihim er-ruhas”, *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*, thk. Kenneth Honerkamp, nşr. Nasrullah Pürcevâdî (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1990), 3/543; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 2/245-246, 249; Ebü'n-Necîb es-Sühreverî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 84.

20 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 320.

21 Örneğin Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893), müridlerini sefer yapmaktan menederek şunları söyler: “Bütün hayırların başı, sülûkun tamamlanmaya kadar müridliğe başladığın yerde sabretmektir. İraden (manevî terbiye) gerçekleştiği zaman, her halükarda sende berekete sebep olacak unsurlar ortaya çıkacaktır.” bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 61.

22 Kuşeyrî, ikameti sefere tercih edenler arasında Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'yi saymaktadır. Lakin eserinin bazı bölümlerinde Tüsterî'nin sefere çıktığıyla alakalı bilgiler aktarmaktadır. Burada kendisinin sefere çıktığı lakin tabilerine ikameti tavsiye ettiği çıkarımında bulunabiliriz. Bu duruma örnek olarak Tüsterî, İbrâhim b. Edhem'le beraber sefere çıktıklarını söylemiştir. Yine Tüsterî, birçok mutasavvıfla görüşmüş ve hacca gittiği sene Zünnûn el-Misrî (ö. 245/859 [?]) ile buluşmuştur. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 23, 39.

23 Kuşeyrî burada Bâyezîd-i Bistâmî'nin ikameti tercih ettiğini söylemektedir. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'deki durumun aynı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Kitabında Bâyezîd-i Bistâmî'nin veli bir zatla görüşmek için sefere çıktığını aktarır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 38, 293.

24 Ebû Abdullah el-Mağribî, müridleriyle beraber yolculuk yapmıştır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 322.

25 İbrâhim b. Edhem, Horasan'ın Belh bölgesinin meliklerinden birisinin oğluydu. Avlanmak için çıktığı yolda kendisine gizli bir sesin “Bunun için yaratılmadın ve emrolunmadın.” hitabıyla çöllerin ve başka diyarların yolunu tutmuştur. Böylelikle onun sefere çıkması başlamıştır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 22.

seferi terk etmişlerdir. Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946) gibi sûfiler bu gruba örnek olarak gösterilebilir.²⁶

Şehâbeddîn Sühreverdî (ö. 632/1234), sefer konusunda farklı tutum sergileyen sûfilerin neden böyle yaptıklarını irdeler. Ona göre tercih farklarındaki en temel husus Allah'ın müride kâmil bir mürşit nasip edip etmediği ya da mürşidi ikamette veya seferde nasip etmesiyle alakalı olmasından kaynaklanır. O, bu grupları şöyle açıklamaktadır:

- a. Devamlı olarak ikameti tercih edenler: Bu gruptaki sûfiler Allah'ın özel olarak terbiye ettiği, kendisine veli kıldığı, kendilerine manevî kapıları açtığı ve inayetiyle cezbettiği kimselerden oluşur. Allah, manevî fayda sağlaması, güzel huylarının artması, ilahi sevgiye ulaşması için insanları bu kimselere yönlendirir. Mürid bu şekilde daha yolun başındayken gerekli şartları eda ederek hiç sefere çıkmadan seyr ü sülûkunu tamamlayabilir. Böylece ikamet halinde kemâlâta erer.²⁷
- b. Başlangıçta ikameti tercih edip sonra sefere çıkanlar: Bu grupta olan sûfiler daha yolun başındayken Allah'ın kendisine bir şeyh nasip ettiği kimselerdir. Böyle bir kimse, şeyhle bir sohbet ve beraberlik elde ettiğinden onun sefere çıkması yasaktır. Şeyhi onu manevî olarak tedavi edip işini sağlamlaştırdıktan sonra o, başka yerdeki Allah'ın veli kullarıyla görüşmek, insanlara faydalı olmak için sefere çıkabilir. Sühreverdî burada şeyh tarafından irşad vazifesiyle görevlendirilenleri kasteder.²⁸

26 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 320-321; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/133.

27 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/139-141. Gazzâlî'nin sefere çıkma konusundaki görüşünde spesifik bir ayrıntı bulunur. Ona göre sefer; ikamet halinde manevî sefere çıkamayan, buna güç yetiremeyen kimselerin maddî anlamda başka yerlere seyahat etmesiyle tesis edilecek bir durumdur. Bu duruma ehil olmayan kimseler uzak diyarlara gidip maddî ve manevî kazanç sağlamayı amaçlarlar. Bu görüşüyle Gazzâlî, maddî sefere çıkmadan seyr ü sülûkunu tamamlayan kimseleri sefere çıkarak manevî tekâmülünü tesis eden kişilerden istitâat ve manevî kabiliyet bakımından üstün sayar. Sûfiler, sefere çıkanları veya ikameti tercih edenleri daha önceleri üstünlük açısından ele almazken Gazzâlî böyle bir tasnif yapar. Bu görüşüyle de kendisinden sonra Şehâbeddîn Sühreverdî tarafından sürekli ikameti tercih eden sûfilerin Allah tarafından özel olarak terbiye edildiğinden bahsetmesine öncülük etmektedir. bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

28 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/138-139. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, Ebû Bekir eş-Şiblî'nin, müridi Ali b. İbrâhim el-Husrî'ye (ö. 371/981) seyr ü sülûkuna ilk başladığı sıralarda şöyle demiştir: “*Şayet bu cumadan diğer cumaya kadar aklına Allah'tan başka bir düşünce gelirse, benim yanımda durmamalısn.*” İşte Şehâbeddîn es-Sühreverdî, böyle bir şeyhi bulmak kendisine nasip olan bir kimsenin sefere çıkmasının doğru olmadığını söyler. Nitekim

- c. Başlangıçta sefere çıkıp sonra ikameti tercih edenler: Bu yolu benimseyen sûfîler aslında maddî sefer konusunda ele alacağımız yöntemi uygulayan gruptur. Bu kimseler nefislerindeki çirkin özelliklerini yenmek için riyazet yolunu benimsemişlerdir. Onlar ilim öğrenmek, ibadet etmek, kâmil bir mürşid bulmak, boş âdetlerden uzaklaşmak, nefsinin hallerini keşfetmek, şöhretten uzaklaşmak, kâinattan ibretler almak vb. amaçlar uğruna sefere çıkmışlar ve nefislerini terbiye edip ilahi kapılar kendilerine açılınca ikamete geçmişlerdir.²⁹
- d. Devamlı olarak seferde bulunmayı tercih edenler: Böyle kimseler kalbin tasfiyesini ve nefsin tezkiyesini devamlı surette seferde olmayla sağlayacağını düşünenlerdir. Bu şekilde düşünenlerden olan İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904), bir yerde kırk günden fazla kalmamaya özen gösterirdi. Bu süre zarfından fazla ikamet ettiğinde tevekkülüne zarar geleceğinden endişe ederdi. İnsanlar tarafından tanınmaya başladığında derhal o bölgeden uzaklaşırdı. Çünkü o, şöhret bulmayı bir afet sayıyordu.³⁰

Kuşeyrî, sûfîlerin nefislerini terbiye etme hususunda Allah'a ve insanlara karşı olan edeblere riayet ettiklerini ve onların bu edeblere başka güzel edebler eklemek amacıyla sefere çıktıklarını ifade eder. Ona göre sûfîlerin sefere çıkmalarındaki amaçlar; nefislerindeki sefer hükümlerini uygulayarak güzel edebler elde etmek, seferde nefislerini alıştıkları şeylerden men ederek terbiye etmek, nefislerini bilip tanıdığı kimselerden ayrı düşürmek ve konfor alanlarından dışarı çıkarmaktır. Sûfîlerin

mürîdlerin sefere çıkma amaçlarından birisi kâmil bir şeyhi bulmak olduğundan, kendisine sefere çıkmadan bir şeyh nasip olan kimsenin böyle bir çabasına gerek kalmamıştır. bk. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/138.

29 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/133-138.

30 Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/348; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/141-144. Ebû Bekr el-Kettânî (ö. 322/933) de sürekli olarak sefer yapmayı tavsiye etmektedir. Kendisinden nasihat isteyen bir kimseye "Her gece ayrı bir mescidde misafir olmaya gayret et. Ölümün de ancak iki menzül arasında sefer yaparken olsun." demiştir. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, Kuşeyrî'nin Ebû Bekr el-Kettânî'den rivayet ettiği bu sözü "Sûfîlerden bazıları şöyle demiştir." şeklinde isim zikretmeden nakletmektedir. Serrâc da bu sözü Ebû'l-Hasan el-Müzeyyin'den (ö. 328/939) nakletmektedir. bk. Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2002), 250; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/141. Hücvîrî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî'nin (ö. 245/859) sürekli sefer yapan sûfîler arasında olduğunu söylemekte ve tecerrüd ile yani azıksız, bineksiz, arkadaşsız sadece Allah'a tevekkül ederek ömrünü seferlerde geçirdiğini aktarmaktadır. bk. Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 187.

bu çabasında hiçbir dünyevî kaygı olmamakla beraber tamamen Allah'a daha iyi bir kul olabilmek için bir uğraş vardır. Onların amacı nefislerinin hiçbir maddî vasıta ile sebeplere bağlanmadan Allah ile huzur bulmasıdır.³¹ Ayrıca kişilerin helal rızık aramak için sefere çıkması da kişinin ahiret felahına ulaşmak için yapmış olduğu yolculuklardan sayılır. Kişi bu davranışı ile Allah'a yakınlaşmış olacaktır. Çünkü haram lokma, kişinin Allah'a karşı edebini zedelemektedir. Zira bütün ârifler bu edebi, her zaman nefislerinde tatbik etmişlerdir.³²

Gazzâlî ise seferin kaçınılan şeyden kurtulmaya ya da istenilen şeye ulaşmaya vesile olduğunu söyler. Çünkü sefere çıkan kişi ya bulunduğu yerden huzuru bozulduğu için ayrılır ya da peşinde olduğu şeyi elde etmek için sefere çıkar.³³ Mekkî de bir kimsenin dinini daha iyi yaşayabilmeyi tesis etmek ve bulunduğu yerdeki dünyalıklara nefsinin takılı kalmasından kurtulmak için sefere çıkmasının faydasından bahseder. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834) bu konu hakkında Süfyân es-Sevrî'yi elinde su testisi ve azık torbasıyla gördüğünde nereye gittiğini sorunca kendisine dinini daha kolay yerde yaşamaya gittiğini söylemektedir.³⁴ Bunun yanı sıra sefer, sıkıntılara göğüs gererek ve insanlardan uzaklaşarak kişiye bir nevi uzlet hayatı yaşattığı için müridlere nefis terbiyesi hususunda fayda sağlayacak bir yardımcı olabilir.³⁵

Seferin diğer bir fonksiyonu ise bir tür riyâzet olmasıdır.³⁶ Çünkü kişinin insanlardan ve sıcak yuvasından uzaklaşması, yalnız başına kalması, rahatını terk etmesi bir tür riyazettir.³⁷ İşte sûfilerin sefer kavramını tasavvufun temel esaslarından kabul etmesinin arka planında bu nitelik vardır. Kelâbâzî'nin (ö.380/990) aktardığına göre Ebû Hasan Muhammed

31 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 323.

32 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345.

33 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

34 Süfyân es-Sevrî, "Bir yerde dinin daha kolay yaşanabildiğini duyduğunda oraya yerleş! Bu daha senin için daha hayırlı olur." demiştir. bk. Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344-345; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/248.

35 Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 2/344; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

36 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344. Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, müridin zaruret dışında hayvan sırtında değil, yürüyerek yolculuk yapmasını edebden kabul eder. Çünkü o, seferin riyâzet boyutuna vurgu yaptığından, kişinin bu vesileyle nefsini zorlaması gerektiğini düşünür. Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 50.

37 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344; İsfahânî, *Edebü'l-mülûk*, 59; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/135.

b. Ahmed el-Fârîsî (ö.?), sefer yapmanın ibret almak için olduğunu söyler. Ona göre Allah'ın “*yeryüzünde gezin*”³⁸ emri, cahilliğin ve inkârın karanlığı ile değil, marifet ışığıyla gezin şeklindedir. Seferin amacı da sebebe güveni kaldırıp nefsi eğitmektir.³⁹ Çünkü yapılan yolculuklardaki meşakkate katlanmak nefsin tezkiyesi için gereklidir. Bu konuda Bîşr el-Hâfî (ö.227/841), “*Ey insanlar! Seyahate çıkın ki temiz olasınız. Çünkü su bile bir yerde bekleyince bozulmaktadır.*”⁴⁰ demektedir.

Sefer, tavsiye edilen ve gerçekleştirildiğinde çeşitli faydalar sağlayan bir eylem olmakla birlikte bazı durumlarda fayda sağlamayabileceği de seferi gerekli gören sûfiler tarafından ifade edilir. Ebû Tâlib el-Mekkî, seferin zarar verebileceği kişilere dikkat çekerek sefere çıkmak isteyen kişinin meşguliyet oluşturacak bir amacı, yönelteceği bir himmeti, bu amaç için ayracağı zamanı, kalacak uygun bir barınağı, iç dünyasına kazandıracağı nimetleri ve yeterli düzeyde bilgisi olması gerektiğini ifade eder. Bu koşullar sağlanmadığında kişinin sefere çıkmaması daha doğru olacaktır. Şayet bu şartlar yerine gelmediği halde kişi sefere çıkarsa iç dünyasında ciddi zararlar meydana gelebilecektir. Böyle bir durumda birey, kimi zaman rızık endişesine kapılabilir, kimi zaman kaybettiği alışkanlıklarının özlemini hissedebilir, bazen başkalarının elindekilere tamah edebilir ve kimi zaman da kalbi zayıflayarak insanlardan bir şeyler beklemeye başlayabilir.⁴¹ İşte böyle bir durumdaki kişi, seferden fayda yerine zarar göreceği için sefere çıkmaması, yola çıktıysa da seferi bırakıp evine dönmesi gereklidir.⁴²

Gazzâlî, sefere çıkmanın insanın iç huzurunu bozan ve düşüncelerini karıştıran birçok zorluğunun olduğunu söyler. Ona göre manevî anlamda

38 “De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın yaratılışı nasıl başlattığını görün.” (el-Ankebut 29/20).

39 Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 61-62.

40 Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 2/343; Sülemî, “Cevâmi'u âdâbi's-sûfiyye”, 43; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/246. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, sûfilerden birisinin bu sözü duyduktan sonra, “*Sen deniz gibi ol. Sürekli hareket halinde olup bozulma.*” dediğini nakletmektedir. bk. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/140.

41 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/348. Ebû Ya' kub es-Sûsî (ö. 333/944), “*Sefere çıkacak birisinin ilim, takvâ, vece ve ahlâka ihtiyacı vardır.*” sözüyle bu duruma işaret etmektedir. bk. Serrâc, *el-Lüma`*, 252; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 323; Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 51.

42 Ebû Osman el-Mağribî bu konu hakkında “*Sefer gurbet, gurbet zillettir. Kişi, nefsinin zillete düşürme hakkına sahip değildir.*” diyerek seferde manevî kazanım elde edemeyeceğini anlayan müridin boştan yere sıkıntı çekmemesi gerektiğini söylemektedir. bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 359; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/257.

güçlü insanların dışındakiler bu tür sıkıntılarla sürekli uğraşırlar. Çünkü yolculunun malı ve canı sürekli tehlikelere açıktır. Yolcu, bazen malı için endişe duyar. Bazen de alıştığı şeyleri terk ettiği için üzüntüye kapılır. Herhangi bir malı yoksa bile başkalarının sahip olduklarına göz dikebilir. Bütün bunlardan dolayı sefer, insana fayda yerine zarar verebilir. İşte bu gibi ortaya çıkabilecek durumlar, sefere çıkmayı müridleri için gerekli görmeyen şeyhlerin nedenlerindendir.⁴³

Seferin kazanılması arzu edilen menfaatlerden âri olmaması için usûlünü iyice öğretecek ve olası afetlerinden kişiyi kurtaracak bir rehber önderliğinde yapılması gerekir. Gazzâlî, sefere çıkacak kişinin bir rehber ihtiyacı olduğunu söyleyerek seferin mürşidsiz yapılmasının tehlikelerinden bahseder. Ona göre sefere çıkan müridin yolun tehlikelerine maruz kalması kaçınılmazdır. Aynı şekilde mürid, gerek zâhirî gerekse batınî yolculuğunda bir rehbersiz yola çıkarsa usûlü bilmediğinden amacına ulaşamayacaktır. Haliyle yolculuğun meşakkati, yol gösterici delillerin azlığı, kişilerin yalnız başlarına manevî nasiplere ulaşmasının zorluğu gibi nedenlerden dolayı hakiki yolcuların sayısı azdır. Gazzâlî bu sebepleri zikrederek tenkit yapmaktadır. Yapmış olduğu bu tenkiti de “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?” (ez-Zâriyât 51/20-21), “Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?” (es-Sâffât 37/137-138) ve “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.” (Yûsuf 12/105) âyetlerine dayanarak yapmaktadır. Ona göre Allah, seferden yüz çeviren kimseleri yani sefer usûlüne riayet etmeyenleri bu âyetlerle yermektedir.⁴⁴

B. Sûfilere Göre Seferin Çeşitleri

Seferin sûfiler tarafından manevî eğitim metodu olarak değerlendirilmesinin ve sefer hakkında uzun uzadıya konuşmalarının temelinde, bu kavramın seyr ü sülûku kolaylaştırıcı etkenleri barındırması bulunur. Seferin yapısı itibariyle içinde bulundurduğu nefsi tanıma, sınama ve riyâzetle terbiye etmeye imkân sağlama, Allah’ın âyetlerini müşâhede

⁴³ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/250.

⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/244-245.

etme, ilim öğrenme, ibret alma, mübarek beldeleri ve kişileri ziyaret etme gibi fonksiyonları sûfîlerin kavrama ayrı bir önem vermesine vesile olur. Bu nitelikler, ulaşılması arzu edilen hedeflerdir. Zira sûfîler kibir, riya ve hevâ ile başka ülkeler gezip eğlenme amacıyla sefere çıkmayı edebe aykırı bulurlar. Bunun için Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859), “*Mürîd için hevâsına uyarak sefere çıkmak kadar zararlı bir şey yoktur. Mürîdleri sadece bâtıl sefer nakzedebilir.*”⁴⁵ demektedir. Sûfîler hac yapma, şeyhleri arama, cihâd etme, mübarek yerleri ziyaret etme, ilim elde etme, haksızlığı önleme, akraba ziyareti yapma vb. amaçlarla sefere çıkmışlardır. Bu amaçlarla da Allah’ın rızasını elde etmeyi istemişlerdir.⁴⁶

Tasavvufta sefer, maddî ve manevî olarak iki bölümde ele alınır. Maddî sefer, beden ile bir yerden başka yere gitme suretiyle; manevî sefer ise kalple bir sıfattan başka sığata yükselme şeklinde yapılır.⁴⁷ Kuşeyrî, maddî seferi yapan insanların çok sayıda olduğunu lakin manevî sefer yapanların azlığından yakınır.⁴⁸ Bunları şu şekilde izah edebiliriz:

1. Maddî Sefer

Maddî sefer; hac, cihâd, şeyhleri ziyaret, sıla-i rahîm, haksızlığa karşı çıkmak, güzel hallerin ortaya çıkmasında faydası olacak kimselerle görüşmek ya da mübarek yerleri ziyaret etmek amacıyla yapılan yolculuklara denilir.⁴⁹ Seferin bu şekline; fitne, düşmanlık, salgın hastalık gibi kötü bir durumdan kaçma; fiyatların yükselmesiyle hayat pahalılığının artmasından dolayı ya da bir eziyete maruz kalmaktan kaçma gibi dünyalık sebepler de örnek gösterilebilir. Ayrıca insanlar, mal elde etmek gibi

45 Ebû’n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü’l-mürîdîn*, 49.

46 Serrâc, *el-Lüma`*, 251; Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 407.

47 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 2/244. Ca’fer el-Hulîdî’ye (ö. 348/959) göre seyahat iki türlüdür: Birincisi olan bedenî seyahat, Allah dostlarını görmek veya Allah’ın kudretinin eserlerinden ibret almak amacıyla yeryüzünde dolaşmaktır. İkincisi olan kalbî seyahat ise melekût âleminde dolaşarak kişinin gaybın müşahedelerinin bereketlerini görmesidir. Böylece kalp gaybı müşahade etmesi sebebiyle gelen ilahî armağanlarla huzur bulur, nefis de ilahî kudretin bereketiyle arzuları hususunda mutmain olur. bk. Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfîyye*, 329.

48 Kuşeyrî, Ebû Ali Dekkâk’tan (ö. 405/1015) aktardığı bir rivayete göre Nîşâbur yakınlarında tanınmış bir şeyhe sefer yapıp yapmadığı sorulduğunda o şeyh, maddî seferi yapmadığını ama manevî seferi yaptığını söylemiştir. Buna göre Allah’ın velisi olan kulların maddî sefer konusunda farklı tutumu olsalar da hepsinin ortak noktası manevî seferi yapmış olmalarıdır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

49 Serrâc, *el-Lüma`*, 251; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

dünyalık bir şeyi amaçlayarak ya da dinî amaç ve ilim öğrenme arzusuyla sefere çıkarlar.⁵⁰ Maddî sefer şu kısımlara ayrılmaktadır:

1.1. İlim Öğrenme Amacıyla Yapılan Sefer

İlim öğrenmek için yapılan yolculuklar sadece tasavvuf ilmine has değil, bütün ilimler için geçerlidir. Müslümanlar ilim öğrenmenin gerekliliğini bizatihi *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislerden bilmektedirler. Nitekim *Kur'ân*'da ilimlerin artırılması için dua edilmesi gerektiği,⁵¹ bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığı,⁵² ilim sahibi olanların kıymetleri ve ilmin faziletleri,⁵³ Allah'tan hakkıyla korkanların ilim sahipleri olduğu bildirilir.⁵⁴ Müslümanlar Hz. Peygamber'in "*Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Onlar ilmi miras olarak alırlar.*"⁵⁵ "*Allah, hakkında hayır dilediği kimseye din hususunda büyük bir anlayış verir.*"⁵⁶ gibi pekçok hadisten yola çıkarak tarihin her döneminde ilim öğrenmeye önem vermişlerdir. Bir kimşenin kendi memleketinde arzu ettiği ilmi bulamaması halinde ise Hz. Peygamber'in "*İlim tahsil etmek için evinden ayrılan kimse evine dönmeye kadar Allah yolundadır.*"⁵⁷ ve "*İlim tahsil etmek için yola çıkanlara Allah cennetin yolunu kolaylaştırır.*"⁵⁸ hadisleri, bilgi elde etme arzusuyla insanların yolculuk yapmalarına vesile olmuştur.⁵⁹

50 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

51 Tâhâ 20/114.

52 ez-Zümer 39/9.

53 *Kur'ân-ı Kerîm*'de ilimle alakalı ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/7, Âl-i İmrân 3/18, en-Nisâ 4/162, en-Nahl 16/27, en-Neml 27/15, el-Ankebût 29/49, Sebe` 34/6, el-Mücâdele 58/11.

54 Fâtır 35/28.

55 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Şam: Dârü İbn Kesîr, 1993), "İlim", 10.

56 Buhârî, "İlim", 10; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ, 1955), "İmâre", 175; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009), "İlim", 2; İbn Mâce, "İlim", 2; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dârü'l-Muğnî, 2000), "Rikâk", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/60 (No. 16846); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvaţta'*, thk. Beşâr `Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Muhammed Halîl (Kahire: Müessetü'r-Risâle, 1991), "Câmi'", 1878.

57 Tirmizî, "İlim", 2.

58 Buhârî, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 2; Ebû Dâvûd, "İlim", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

59 Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/344; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/246.

Tarih boyunca bilgiye ulaşmak için birçok âlim çeşitli ilim merkezlerine gidip buralardan ilim tahsil etmiş, ömürlerini bu şekilde geçirmişlerdir. Örneğin İmâm Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabını yaklaşık on yıllık seyahati sırasında yazmıştır. Keza Muhyiddin İbnü'l-Arâbî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*'si onun Mekke seyahatinin bir ürünüdür.⁶⁰

Sûfiler tarih boyunca hem zâhirî hem de bâtinî ilimler tahsil etmek için seferlere çıkmışlardır.⁶¹ Zira onlara göre şeriat olmadan hakikat olmayacaktır.⁶² Ebû Tâlib el-Mekkî sûfilerin ilim öğrenmek için sefere çıkmasını *Kur'ân*'dan delillerle destekler. Ona göre, “*O tövbe-kârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!*” (et-Tevbe 9/112) âyetinde geçen “السَّائِحُونَ” (seyahat edenler) kelimesiyle kastedilen kimseler sûfilerdir. Burada kastedilen ilim öğrenenler veya ilim yolculuğuna çıkmış öğrencilerdir.⁶³

Mekkî, sahâbe ve tâbiînden örnekler vererek ilim yolcuğu için sefere çıkma hususunu temellendirmeye çalışır. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) ve sahâbeden bazıları Abdullah b. Üneys'in (ö. 54/674) Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadisi öğrenebilmek için Medine'den Mısır'a seyahat ettiklerini ve tâbiînden Said b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) bir hadisi öğrenmek için günlerce seferde kaldığını aktarır. Yine tâbiînden Şa'bî'nin (ö. 104/722) bir kimsenin kendisini hidayete sevk edecek bir kelime için Şam'dan Yemen'e yolculuk yapmasının boş bir seyahat olmadığını görüşünü zikreder.⁶⁴ Gazzâlî ilim öğrenmek üzere yola çıkan kimseleri şu şekilde tasnif eder:⁶⁵

60 Mustafa Çağrı, “Seyahat”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/7-9.

61 Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49.

62 Serrâc, *el-Lüma'*, 150; Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 1/270-271; Sülemî, “Menâhicü'l-ârifin”, 15; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 64; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 83; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 13-15.

63 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/133.

64 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/246. Şehâbeddîn Sühreverdî *Avârifü'l-meârif* te Şa'bî'den aktarılan bu sözü “bazıları da şöyle dedi” lafzıyla zikreder. bk. Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/133.

65 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245-246.

1.1.1. Şahsi Ahlâkla İlgili Sefer

Tasavvufun en temel amacı; kalbi tasfiye, nefsi tezkiye edip güzel ahlâka ulaşmak ve bu sayede Allah'ın rızasına erişmektir. Bu yola gönül vermiş insanlar tarih boyunca nefislerini terbiye edebilmek ve edeblerine yenilerini eklemek için büyük bir çaba içerisinde olmuştur. Çeşitli metotlarla nefsi istenilen şekle getirmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda sevdikleri ve alıştıkları şeylerden feragat ederek tevekkül esaslı sefere çıkıp seferi nefis terbiyesinin bir unsuru haline getirmişlerdir.⁶⁶

Ahlâkın güzelleşmesi nefsin ıslah edilmesiyle mümkün olur. Sefere çıkan kişinin her ne kadar mubah da olsa nefsinin huzurunu bozmaya çalışması elzemdir. Çünkü nefis yapısı itibariyle rahata erdikçe kendi isteklerine ulaşmak için daha da azgınlasmaktadır.⁶⁷ İbn Hafîf (ö. 371/928) bu konu hakkında gerçek müridliğin rahatı terk ederek sürekli çaba ve yorgunluk içinde bulunma olduğunu söyler.⁶⁸ Bu bakımdan İbn Hafîf, nefsin rahatsız edilmesini müridlik edeblerinden kabul eder. Bundan dolayı sûfîler şu ilkeyi geliştirmiştir:

Mürid, ikamette veya seferde huzur bulduğunda dünyalık hazlara rağbet ediyorsa ve dünyaya meylediyorsa bu durumda nefsi sükûn bulmuş demektir. Çünkü nefis, kendi arzularının tatmin edilmesiyle huzur bulmaktadır. Bu durumda ikamette ise sefer haline, seferde ise ikamet haline geçmek gerekir.⁶⁹

Nefsi terbiye etmek, öncelikle onu iyi tanımayı gerektirir. Sûfîlerin geneline göre müridin nefsinin tanımasına en büyük vesilelerden birisi seferdir. Çünkü onlara göre sefer, insanın gerçek ahlâkını ortaya çıkarır.

⁶⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 323.

⁶⁷ Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/142-143.

⁶⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 82.

⁶⁹ Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/348; Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 2/246; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/135. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir hususu hatırlatmakta fayda olacaktır. Sûfîlerin sefer veya ikameti tercih etmelerinden bahsettiğimiz yerde dört grubu zikretmiştik. Bunlar; sürekli ikameti tercih edenler, sürekli seferi tercih edenler, ilk önce seferi sonra ikameti tercih edenler ve ilk önce ikameti sonra seferi tercih edenler. İşte bu gruptaki insanlar sefere çıkma konusunda Mekkî'nin zikrettiği gibi nefsin sükûn bulmasından dolayı zıttını yapmışlardır. Kendileri seferi tercih etmeseler dahi bazen müridlerine seferi emretmişler, müridlerine ikameti emretmelerine rağmen bazen kendileri seferi tercih etmişlerdir. Bunun temelinde şeyhlerin, müridlerinin terbiyesinin hangi eylemde gördükleriyle alakalı olması bulunmaktadır. bk. 18, 19 dip.

Mürîd sefere çıkarak bir nevi kendisini tanıma ve imtihan etme faaliyeti içerisinde olur. Bundan ötürü seferi savunanlara göre kişi, gerçek ahlâkını görmeli ki eksikliklerinin farkına varıp tedavi edebilsin. Mekkî “Göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkarır.” (en-Neml 27/25) âyetinin bu manaya delalet ettiğini söyler.⁷⁰

Nefsin gerçek yüzünün mukimken ortaya çıkmamasının nedeni alışılan yerde rahat bulmasından kaynaklanır. Nefis, yolculuk sıkıntılarına maruz kalıp alıştığı şeylerden uzaklaştırıldığında, gurbet acılarıyla denendiğinde onun gerçek yüzü açığa çıkar.⁷¹ Bu sayede nefsin kusurları tespit edilebilir ve kusurların giderilmesi için bir farkındalığa ulaşılır. Zaten sefer kelimesine bu ismin verilmesinin nedeni de kişilerin ahlâkını ortaya çıkarmasından ötürüdür.⁷² Bundan dolayı Mekkî, mukim bir kimsenin arkadaşları onunla yola çıktıklarında ondan memnun kalıyor ve övüyorlarsa bu kimsenin iyi birisi olduğunu söyler. Çünkü sefer, kişinin sinirlerini gerip ahlâkını bozup insanın içindeki cimriliği ve aç gözlülüğü açığa çıkarır. Bu yüzden ikamet durumunda olan iyi kişilerin, sefer halinde iyi olacağı garanti değildir. Seferde olan iyyinin ise ikamette iyi olduğundan şüphe olmayacaktır.⁷³ Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644), bir kişinin şahitliğini kabul etmeden önce kendisine “*İnsanın ahlâkının güzel olup olmadığı ancak yolculukta belli olur. Sen, iyi olduğunu söylediğin bu kişi ile hiç yolculuk yaptın mı?*” diye sorup “*Hayır.*” cevabını alınca “*Senin bu kişiyi tam manasıyla tanıdığını düşünmüyorum.*”⁷⁴ demiştir.

Şehâbeddîn Sühreverdî, seferin bazen manevî yola yeni giren kimse- nin nefsinde namaz, oruç, zekât, teheccüd gibi nafile ibadetlerin tesiri gibi etki edebileceğinden bahseder. Bu durumu da farzlardan sonra nafile ibadet eden bir kimsenin gafletten uzaklaşıp Allah’a doğru yol almasına benzetir. Ona göre Allah’ın rızasını kazanmak için, çöl ve başka diyarlar- da ilim elde etme arzusuyla mesafe kat eden kimse de nefsinin hevâsını

70 Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, 2/344, 347.

71 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, 2/246; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 1/135.

72 Serrâc, *el-Lüma’*, 227, 252; Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, 2/191, 343, 347; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 323; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, 2/246; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 1/135.

73 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, 2/251-252.

74 Mekkî, *Kütü’l-kulûb*, 2/191, 347; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, 1/263; Şehâbeddîn es-Sühre- verdî, *Avârifü’l-meârif*, 1/141.

ayakaltına alması ve dünya nimetlerinden uzaklaşmasından dolayı Allah’a doğru yol alan kimsedir.⁷⁵

Öte yandan nefsin hoşuna giden durumlardan birisi kişinin şöhret bulmasıdır. İnsanların teveccühünden hoşlanan mürid, nefsinin insanlara meylinde ve muhabbetinden emin olamayacaktır. Müride bazen ihsan kapıları açılacağı ve nefsi iyi, güzel şeylere meyledeceği sırada nefis ve şeytan, müride yanaşarak onun Allah’tan kopup sebeplere sarılmaya ve halkın teveccühünü elde etme arzusuna götürürler. Çoğu zaman müridin iradesini yenip bazı yapmacık iş ve amellere sürükleyerek kalbinde tedavisi zor yaralar açılmasına sebebiyet verir. İşte böyle bir durumla karşılaşmamak için halkın arasında unutulmayı ve bilinmemeyi tercih edip o bölgeden ayrılması icap eder. Bundan dolayı bazı sûfîler şöhret sahibi olduklarında hemen o bölgeyi terk etmeyi kendilerine şiar edinmişlerdir. Nitekim mürid şeytanın kendisine şer kapısından yanaşamayacağı bir makama ulaşırsa, şeytan artık ona hayır kapısından yanaşacaktır.⁷⁶

Kişi, sefere çıkarak şöhretin afetinden uzaklaşmak ve kalbini ıslah etmek için gözlerden ırak olup insanlardan uzak durarak istikamet sahibi olabilir.⁷⁷ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de bu konuda “*Kişi bir yerde tanınmaya başlayınca başka yere sefer etmelidir.*”⁷⁸ demektedir. Nitekim kendisine teveccüh edilen, hürmet gösterilen ve insanlar tarafından övülen bir kişi, nefsinin bu iltifatlara karşılık vermesiyle kibir, gurur, riya gibi kötü hasletlere dâcî olabilir. Hal böyle olunca nefsin kusurlarını yenmeye çalışan bir mürid, bu arzusunda muvaffak olamayacaktır. Kişi güçlü bir imana sahip olana kadar bu hal üzere devam eder. Kalbi huzura kavuşup itminan bulduktan sonra belli bir yere yerleşmesi ile yolculuk

75 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/135-136.

76 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/136-137.

77 Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49.

78 Hâris el-Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 212. Mekki, riyâzet sonucunda nefsin terbiye eden, kalp huzuruna eren ve imanı güçlenen bir kimsenin belirli bir yere yerleşmesiyle sefer yapması arasında bir farkın kalmayacağını söyler. Çünkü seferin manevî terbiyeyi elde etme amacı artık ortadan kalkmıştır. Böyle bir kimse için artık sefer, zorunlu değil ihtiyaridir. bk. Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/344, 347-348. Süfyân es-Sevrî bu sözünü kendi zamanındaki fitnelerden uzak kalmanın gerekliliğinden bahsederken söyler. Söz konusu ifadesi şöyledir: “*Yaşadığımız bu dönem öyle bir dönemdir ki hiç tanınmayanlar bile kendini kurtaramazken şöhret sahipleri kendilerini nasıl kurtaracaklardır? Bu devir, kişinin şöhret bulduğu bir yerde kalmayıp başka yerlere sefere çıkacağı bir zamandır.*” bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/248.

yapması arasında fark kalmaz. Bu durumdaki biri için etrafında insanların bulunup bulunmaması birdir. Çünkü o, ulaşmış olduğu bu derecede ilgisini başka şeylere çevirmez.⁷⁹ Sühreverdî'ye göre şöhret kazanılan ve şer kapılarının açıldığı yerden uzaklaşma amacıyla oradan ayrılmak, seferin en güzel amacıdır.⁸⁰

1.1.2. Allah'ın Âyetlerini Müşahede Etmek İçin Sefer

Seferin bir diğer amacı yeryüzünde Allah'ın delillerinin, âyetlerinin, hikmetlerinin ve kudretinin ortaya çıkmasını sağlamaktır. Allah'ın yeryüzündeki tecellilerini görmek amacıyla yapılan bu sefer türünde kişinin tefekkür ve tezekkür ile imanını güçlendirmesi hedeflenir. Nitekim yeryüzünde Allah'ın tecellilerinin zuhur ettiği dağlar, denizler, türlü hayvanlar ve canlılar vardır. Bunların hepsi Allah'ın birliğini kabul edip kendi lisanlarında tesbih ederler.⁸¹ İnkârcılar, dünyaya tamah edenler, gafiller bunları göremezler ve duyamazlar. Ancak kalbiyle hazır, Allah'a yönelmiş ve hikmetler arayan insanlar bunları görebilirler, duyabilirler ve gördüklerinden ibret alabilirler. Sûfiler, ibret almak için sefere çıkmayı “Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin âkıbeti nice oldu bir bakın. Onların çoğu şirke sapsmış kimselerdi.” (er-Rûm 30/42), *Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?*” (ez-Zâriyât 51/20-21), “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.” (Yûsuf 12/105) âyetleriyle destekler.⁸²

Gazzâlî, yerde ve gökte Allah'ın birliğini gösteren delilleri bilmek için uzun soluklu bir seferin yapılmasına gerek olmadığını düşünür. Pekâlâ, mukim bir kimsenin de her zerrenin ve mahlûkatın tesbihlerini duyma kabiliyeti kazanabilmesi mümkündür.⁸³ Ancak bu durum, seyahat

79 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344.

80 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/137.

81 “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.” (el-İsrâ 17/44)

82 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/343; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/246; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/136. Serî es-Sakatî bu konu hakkında “Kış mevsiminde bitip bahar gelince, ağaçlar yapraklarını açınca yeryüzünde dolaşmak çok güzel olur.” demektedir. bk. Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/248; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/136.

83 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/246.

edildiğinde daha farklı ve mucizevî tecellilerin görülebilme ihtimalinin bulunması sebebiyle kişilerin yolculuğa çıkmalarının gereksiz olduğu anlamına da gelmez.

Allah'ın yarattığı güzellikleri müşâhedenin yanı sıra geçmişe ait eserler, yapılar, ibret verici mekânlar, başka insanların ayak basıp yaşadığı yerleri incelemek de seferin bir başka amacı olarak sayılır.⁸⁴ İnsan bu vesileyle yeni bir uyanıklık hali kazanabilir. Sühreverdî bu durumu, “*Kur’ân’ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?*” (el-Fussilet 41/53) âyeti-ne dayandırır.⁸⁵ Seferin Allah'ın yeryüzündeki tecellileri ve ibret verici şeyleri araştırma fonksiyonuyla alakalı Mâlik b. Dînâr'ın şöyle dediği aktarılmaktadır:

Allah, Hz. Mûsâ'ya şöyle vahiy indirmiştir: Ayaklarına demirden ayakkabı giyip eline demirden yapılmış bir asa al. Daha sonra yeryüzünde sefere çık. Yeryüzünde kudretimi gösteren eserleri ve ibretlik olan şeyleri ara. Ayakkabıların ve asan kırılana kadar bu amaçla seferde kal.⁸⁶

1.2. Peygamber ve Salih Zatları Ziyaret İçin Sefer

Hac ve cihâd gibi yolculuk yapmak suretiyle gerçekleştirilen yolculuklar, ibadet amacıyla sefer grubunda ele alınır.⁸⁷ Sûfîlere göre seferin amaçlarından birisi de Allah'ın veli kullarını ziyaret etmektir.⁸⁸ Veli kulların ziyaret edilmesi, kişinin manevî olarak onlardan istifade etmesi, onların edebleriyle edeblenmesi, ahlâkını güzelleştirmesi, nefsinin terbiye etmesi, ilim öğrenmesi, kişiyi ibadete sevk etmesi gibi amaçları taşıdığından bu ziyaretleri ibadet kategorisinde değerlendirmişlerdir.⁸⁹ Mekkî,

84 Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49.

85 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/136.

86 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 322.

87 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245, 247; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/137.

88 Serrâc, *el-Lüma'*, 250; Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 322; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49; Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/134.

89 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/344; Ebü Abdurrahman es-Sülemî, “Derecâtü's-sâdıkîn”, çev. ve nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi

hac yolculuğuna çıkmanın Allah’a ibadet maksadının yanı sıra salih kişilerle buluşma amacını da taşıdığını söyler. Ona göre salih kimseler hac yolculuğunu, hayırlı insanlarla tanışmak için vesile kılmışlardır.⁹⁰ Fazilet sıralamasında hac, cihad ve Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmekten sonra en faziletli sefer, salih kimselerle görüşmek üzere yapılan seferdir.⁹¹

Sülemî de tasavvuf yoluna girmek isteyen kişinin, tasavvuf önderlerinden, nasihatleri kendisine tesir edecek, sohbetinden feyiz alıp yetişeceği kâmil bir mürşidi aramasının gerekliliğinden bahseder. Kişinin bu arayışında nefsinin ve halkın tüm isteklerini bir kenarda bırakarak yalnızca arayıp bulduğu mürşidin yönlendirmesine uymayı amaçlaması gerekir. Şayet mürşide dünyalık elde etme arzusuyla gidilirse de vaktin boş yere harcanması durumu söz konusu olacaktır.⁹²

Sülemî, müridlerin mürşidleri arama hususundaki seferlerini dörde ayırır.⁹³

- Hakikate ulaşmak için olmayıp mürşidle görüşüp konuşmak için gelen mürid: Böyle bir kimse şeyhe gelip Allah rızası için tevbe etmektedir. Müridin bu yoldan elde edeceği fayda ise niyeti cihe-tindedir. Niyeti temiz olursa belki bir gün, niyetinin bereketiyle tevbenin hakikatine ermesi söz konu olacaktır.
- Gerçekten tevbe etmek üzere bir şeyhe giden mürid: Şeyh böyle bir kimseye niyetini düzgün yapmasını söyleyip doğru yolu gösterir.
- Züdh elde etme arzusuyla bir şeyhe giden mürid: Böyle bir kimseye şeyh dünyayı terk etmenin, onu zemmetmenin, nefsin arzularına aykırı davranmanın, zahmetlere tahammül göstermenin yollarını gösterir.
- Şeyhin vereceği hükme sadık kalarak ve kendisini tam teslim ederek bir şeyhe giden mürid: Kendi kaygısında olmayan, varlığını

Basımevi, 1981), 28; Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/245. Gazzâlî, şeyh ve âlimlerin ziyaretinin öneminden bahseder. Ona göre salih kimseleri yaşarken ziyaret edince onların yollarından gitme, dualarını alma, ahlâklarıyla ahlâklanma, edebleriyle edeblenme vb. faydalar hâsıl olur. Bütün bu hususlar, salihlerin kendilerinden elde edilecek ilmi faydalardan farklı yararlardır. Gazzâlî bu durumlardan bahsettikten sonra onların yüzlerine bakmanın bile ilgili hadisler çerçevesinde bir ibadet gibi olduğunu söyleyip evliya ziyaretini meşru bir zemine yerleştirmeyi amaçlar. bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/247-248. İlgili hadis için bk. Süyûtî, *el-Fethü'l-kebir*, 2/87 (No. 6081). 90 Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/344.

91 Mekki, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/14.

92 Sülemî, “Menâhicü'l-ârifin”, 7.

93 Sülemî, “Menâhicü'l-ârifin”, 9-10.

tamamen unutarak şeyhinde fâni olan mürid bu grupta yer almaktadır. Allah durumu böyle olan müridleri bir şeyhe sefer etmeye zorlamaktadır. Mürşid de sebeplerden ve hallerden arınmış olarak kendisine gelen bu kimselere rahmet ve şefkat nazarıyla bakarak her vakit için yapılması gerekenleri emreder. Mürid de mürşidin yol göstermesiyle onun edebiyle edebilenir. Böylece müridde karşısına çıkan hallere değer verme duygusu gelişir ve mürşidinin bütün edeblerini kendi nefsinde tatbik eder. Sülemî müridin bu halinin nefsinin kuvvetinden olmadığını, şeyhinin şefkat ve merhamet nazarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in nazarının Hz. Ebû Bekir'e tesir etmesiyle Hz. Peygamber sadaka istediğinde bütün malını getirip bütün mülkünü terk etmeyi başararak tam bir teslimiyet göstermiştir.⁹⁴ İşte bütün bu sebeplerden dolayı bu grupta olan müridler de sefere çıkanlar arasında en faziletli grup olmaktadır.

Kuşeyrî de sefere çıkma sebeplerinden birisinin salih zatlarla görüşmek olduğunu ifade etmektedir. *Risâle* adlı eserinde sûfîlerin hal tercümeleri bölümünde bu amaçla sefere çıkan bazı sûfîlerden örnekler vermektedir.⁹⁵

Öte yandan sûfîler; vefat etmiş peygamberlerin, sahâbenin, âlimlerin ve velilerin kabirlerini ziyaret etme konusundan da bahseder. Bu bağlamda Gazzâlî, sağlığında ziyaret edilmesinde sakınca bulunmayan kimsenin öldükten sonra kabrinin ziyaret edilmesinin caiz olduğunu söyler. Ona göre, Hz. Peygamber'in, "*Yalnız üç mescid için yolculuk edilir: Mescid-i Nebî, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ.*"⁹⁶ meâlindeki hadisi, ölümlerin kabirlerini ziyaret etmeye engel olarak delil getirilemez. Çünkü bu hadis,

94 Hadisin orijinal metni için bk. Tirmizî, "Menâkıb", 44; Ebû Dâvûd, "Zekât", 41. Sülemî, Hz. Ebû Bekir'in "*Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım!*" sözünü "Hiç yok olmayan, daima var olan kimseyi bıraktım." şeklinde şerh eder. Çünkü ebedi bâkî olan Allah'tır. Ebû Bekir el-Vâsıtî, Hz. Peygamber'i görmenin azameti Ebû Bekir'i sarmamış olsaydı, "Resûlü'nü de bıraktım." demeyip sadece "Allah'ı bıraktım." diyeceğini söylemektedir. bk. Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 10.

95 Örneğin Bâyezîd-i Bistâmî'nin veli bir zatla görüşmek için sefere çıktığını aktarmaktadır. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, İbrâhim b. Edhem'le beraber sefere çıktıklarını söylemiştir. Yine Tüsterî, birçok mutasavvıfla görüşmüş ve hacca gittiği sene Zünnûn el-Mısırî ile buluşmuştur. Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), Nişâbur'a gidip Ebû Hafs el-Haddâd ile buluşmuştur. Daha sonra Bâyezîd-i Bistâmî'yi ziyaret için Bistâm'a gitmiştir. Ebû Osman el-Hîrî, Ebû Hafs el-Haddâd'ın yanına gidip ondan terbiye almıştır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 23, 38, 39, 44, 52.

96 Buharî, "Tatavvu'", 14; Müslim, "Hac", 511.

mescidler konusunda söylenmiştir.⁹⁷ Gazzâlî, müridin seferi sırasında gittiği yerlerdeki salih kişilerin mezarlarını ziyaret etmeyi ihmal etmemesini, hatta gidilen yerlerde bu gibi şahısların mezarlarının araştırılıp ziyaret edilmesini seferin bâtinî edeblerinden kabul eder.⁹⁸ Mekkî, en hayırlı seferlerin Allah rızası için yapılan cihad, hac, ribâtlarda nöbet tutmak için yapılan sefer, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek olduğunu söylemektedir.⁹⁹

Hücvîrî de evliyaların kabirlerini ziyaret etmeyi caiz görmektedir. Çünkü kendisi de manevî bir sıkıntıya düştüğünde Bâyezîd-i Bistâmî'nin kabrini ziyaret ettiğini ifade eder.¹⁰⁰ Ayrıca Gazzâlî, yaşayan büyük zatları ziyaret etmenin, ölüleri ziyaretten efdal olduğunu düşünür.¹⁰¹ Çünkü insan yaşayanlardan, dualarını alma, edebleriyle edebilenlenme, onlardan feyiz alma vb. faydaları vefat etmiş olanlara göre daha fazla elde edebilecektir.¹⁰²

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Önceleri sûfiler nezdinde fazlaca konuşulmayan ribâtlar meselesi Mekkî tarafından ele alınmaktadır. O, sınır boylarında nöbet tutma amacıyla yapılacak sefer üzerinde durmaktadır. Kendi zamanına kadar mutasavvıflar tarafından fazlaca konuşulmamış ve üstünde durulmamış bir konu olan ribâtlar hususunu dile getirmesi, kendisinden sonra gelecek sûfilerin de bu konuyu ele almalarına katkı sağlamıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in "*Allah yolunda bir gece nöbet beklemek (ribât) bir ayı oruç ve ibadetle geçirmekten*

97 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 2/245, 247; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49; Şehâbeddîn es-Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 1/137. Ebü Tâlib el-Mekkî, kişilerin üç mescidi ziyaret amacıyla sefere çıkmasının faziletli bir eylem olduğuna vurgu yapar. Hatta bu ziyaretlere teşvik amacıyla söz konusu mescidlerde kılınan namazların tüm günahların bağışlanmasına vesile olacağını ifade eder. Ayrıca başkalarından aktardığı bir rivayete göre, hac veya umre yapmayı niyet eden bir kimsenin yolculuğuna Mescid-i Aksâ'dan başlayıp Mescid-i Harâm'a yönelmesi hâlinde, günahlarından tamamen arınarak anadan doğduğu günkü gibi tertemiz olacağını dile getirir. Ayrıca Mekkî, Abdullah b. Ömer'in Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya giderek beş vakit namazını burada kıldıktan sonra geri döndüğünü aktarmak suretiyle bu kutsal mekânın değerini vurgular ve Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebî'nin faziletlerinin anlatmakla tükenmeyeceğini belirtir. Mekkî'nin bu kutsal beldelerle ilgili ifadeleri, bireyleri bu mübarek mekânlara seyahat etmeye teşvik etme amacı taşımaktadır. bk. Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345. Şehâbeddîn es-Sühreverdi de aynı rivayeti zikretmektedir. bk. Şehâbeddîn es-Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif*, 1/137.

98 Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 2/257.

99 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdi, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49.

100 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 128.

101 Ebü Abdullah es-Siczî (ö. 255/896), velilerin kabirlerini ziyaret etmenin müridler için en faydalı şeylerden saymaktadır. bk. Sülemî, *Tabakâtü's-süfîyye*, 202.

102 Gazzâlî, *İhyâü ulûmî'd-dîn*, 2/247-248.

daha hayırlıdır. Murâbıt ölünce dünyadaki ameli ve rızkı devam eder, kabir azabından da emin olur."¹⁰³ hadisi, Müslümanların sınır boylarında yapılan faaliyetlere katılma arzularını teşvik etmiştir. Bununla beraber ribâtların sûfî zümrelerce konuşulmaya başlanması tasavvufî kimlik kazanmalarında etkili olmuştur.¹⁰⁴

Mekkî, bir kimsenin sınır boylarında üç veya kırk gün nöbet tutma niyetiyle sefere çıkmasını güzel bulur. Özellikle Abadan'a¹⁰⁵ gidip orada nöbet tutmanın faziletinden bahseder. Burayı onun nezdinde önemli yapan ise âlim ve âbidlerden üç yüz kişinin burada nöbet tutmasından kaynaklanır. Aynı zamanda Hz. Ali, Basra'da ikamet eden bir kimseden Abadan'da üç gün nöbet tutmasını istemiş ve bunu yapınca da onu arkadaş edinmiştir.¹⁰⁶ Gazzâlî de üç mescid ve sınır boylarında bulunan ribâtlar haricindeki yerlerin ziyaret edilmesini anlamsız bulur. Üç mescid ve ribâtların beraber zikredilmesi onun da Mekkî gibi ribâtları dinî bir kategoriye koyduğunu gösterir.¹⁰⁷

1.3. Belalardan Kurtulmak İçin Yapılan Sefer

Kişilerin dinî yaşantılarını olumsuz etkileyen şeylerden, idarî görev üstlenme zorunda kalmalarından, hayat pahalılığından, salgın hastalıklardan dolayı yapmış oldukları seferler bu gruba girmektedir. Nitekim güç yetirilemeyen şeylerden uzaklaşmak peygamberlerin sünnetlerindendir.¹⁰⁸ Maddî sıkıntılardan tam manasıyla kurtulamayan insanın Allah'a yönelmesinde eksikliklerin oluşacağını söyleyen Gazzâlî, öncelikle kişilerin bu tür sıkıntılardan uzaklaşması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁹

103 Buhârî, "Cihâd", 73; Müslim, "İmâre", 163.

104 Başlangıçta cihad ve sınır boylarını gözetleme için kurulan basit çadırlar, zamanla müstahkem yapılara dönüşerek ribâtlar ortaya çıkmıştır. Ribâtlarda askeri amaçların yanı sıra ibadet ve ilmi faaliyetlere yer verilmekteydi. Murâbitün olarak isimlendirilen gönüllü askerler *Kur'an-ı Kerim* okuma, ibadet ve zikirle zamanlarını geçirmektedirler. Özellikle İran ve Mâverâünnehir bölgesindeki ribâtlar muhtemelen m. IX. yüzyıldan itibaren askerî özelliklerini yitirerek dinî ve tasavvufî bir kimliğe bürünmüştür. Düşman ülkelerden gelen tehditlerin azalması, tasavvufun insanlar arasında yayılmasıyla da ribâtlar zamanla tekke ve zaviyelere dönüşmüştür. Detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Ribât", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/76-79.

105 İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan eyaletinde bir şehir.

106 Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, 2/345.

107 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/248.

108 Detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkal, "Hicret", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/462-466.

109 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245, 247-249.

Sûfîler kendilerinin dünya ile irtibatının artmasına neden olabilecek herhangi bir durumun varlığından her zaman imtina etmişlerdir. Çünkü onlar dünya meşguliyetlerinin artmasıyla dünyayla hemhâl olmak istememişlerdir. Bu durumun kendilerini Allah'tan uzaklaştırabileceği endişesinden dolayı her zaman dünyaya bakışları temkin üzere olmuştur. Onların hayat pahalılığı ve salgın hastalıklardan kaçmalarındaki en büyük etken, dünya ile meşgul olmama düşüncesi olmuştur. Kişi hastalandığında ve geçim sıkıntısı çektiğinde kalbi bunlarla meşgul olacağından dolayı bu tür durumlarla karşılaşmamak için tedbir almışlardır. Bu tedbirin de kendilerini tevekkül dairesinden çıkarmadığını düşünmüşlerdir.

Gazzâlî, veba gibi salgın hastalıklar veya enflasyondan dolayı kaçıp kurtulmak, kişinin hem dünyevî hem de dinî selahiyeti için bazı durumlarda müstehap, bazı durumlarda da vacip olarak değerlendirir. Lakin burada önemli bir ayrıntı vardır: Veba salgınına yakalanmış bir kişinin başka yerlere gitmesiyle o hastalığı başka yerlere taşıyacağı ve pandemi riskini oluşturacağı için uygun değildir. Nitekim Hz. Peygamber "*Vebanın bir yerde çıktığını duyan oraya gitmesin. Bulunduğu yerde veba çıkarsa da orayı terk etmesin.*"¹¹⁰ demiştir.

Sûfîlerin bela olarak nitelediği başka durumlar ise helal olmayan bir göreve zorlanma, makam ve mevkiden kaçınma, zorla bid'atlara çağırılma, mal ve dünyalık imkânın artmasıyla kendisini Allah yoluna vermekte güçlük çekme gibi nedenlerdir.¹¹¹ Mürid bunlardan kaçmak için sefere çıkmalıdır. Bu sayede kişi, makam elde edip dünyalık nimetlere dalıp nefsinin hoş gördüklerini yapma veya herhangi bir göreve zorla getirilip hak yeme riskini ortadan kaldırır. Yine mürid, zalimlere ve zorbalara karşı çıkmak amacıyla da seferi icra edebilir.¹¹²

2. Manevî Sefer

Sûfîler Allah'ın rızasını kazanmak, riyâzet yoluyla nefislerini terbiye etmek, kötü huylarından kurtulmak, ilim elde etmek, ibadet etmek vb. amaçla maddî sefere çıkmışlardır. En temelde bedenleriyle yapmış oldukları bu yolculukları, her ne kadar zâhirî gibi dursa da bir yönüyle

¹¹⁰ Buhârî, "Tıb", 29; Müslim, "Selâm", 92; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/249

¹¹¹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

¹¹² Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn*, 49.

batınî amaç taşıdığından dolayı manevî sefer kategorisinde değerlendirilebilir. Zira sûfîler için maddî seferler, manevi kazanımlar elde etme niyetiyle yapılır.

Tasavvuf istilahında manevî sefer; seyr, sülûk veya seyr ü sülûk gibi kavramlarla ifade edilir. Seyr, Arapça yürümek, gitmek demek olup tasavvufta Allah'a ulaşmak için yapılan manevî sefer kastedilir.¹¹³ Sülûk, Arapça bir kelime olup yola girmek, yol almak manalarına gelir. Tasavvufta bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir metotla Allah'a doğru yaptığı yolculuğa denilir.¹¹⁴ Sülûk, tasavvufî terminolojide benzer manalara gelen tarîk ve tarîkat kavramlarından daha kapsamlıdır. Tarikat belli bir şeyh etrafında toplanmış müridlerden oluşan bir yapıyken sülûkta böyle bir yapının varlığı şart değildir. Sülûk tarikatlar sonrası dönemde hemen hemen aynı anlamda kullanılan seyr kavramıyla beraber seyr ü sülûk şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁵

Manevî sefer dörde ayrılmaktadır: Birincisi, *seyr ilallah* yani kişinin Allah'tan başka her şeyin sevgisini kalbinden çıkararak O'na doğru yolculuk yapmasıdır. Burası kalbin makamının sonu ve ilahi tecellilerin başlangıcıdır. İkincisi, *seyr-i fillah* yani kişinin Allah'ın sıfatlarıyla vasıflanarak, isimleriyle tahakkuk ederek Allah'ta yolculuk yapmasıdır. Burası ruh makamının sonudur. Üçüncüsü, *seyr billah* yani kişinin zâhir ve bâtın ayırımından kurtulması, fenâ makamına çıkması ile Allah ile seyretmesidir. Burası velayet makamının sonudur. Dördüncüsü ise *seyr anillah* yani kişinin Hak'tan halka dönüşteki Allah'tan yolculuğudur. Bu yolculuk fenadan sonra bekâ, cemden sonra farktır.¹¹⁶

Tasavvufun ana gayesi Allah'ın rızasını kazanmak için nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye etmektir. Sûfîler, nefislerindeki kötü özelliklerini yenmek ve kalp hastalıklarından arınmak için manevî bir yolculuğa çıkarlar. Allah'a doğru yapılan bu yolculuk İslam geleneğinde ve bilhassa tasavvuf ilminde manevî cihad olarak değerlendirilir. Buradan hareketle aslında sülûkun tasavvufun bizatihi kendisi olduğunu söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber bu konuda "*Mücâhid, nefsiyle cihad edendir.*"¹¹⁷ demektedir.

113 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), "seyr", 564.

114 Cebecioğlu, "sülûk", 587.

115 Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 1/127-128.

116 Cürcânî, "sefer", 124; Zübî, "sefer", 1/210; Tehânevî, "sefer", 1/957; Acem, "sefer", 468.

117 Tirmizi, "Cihâd", 2.

Sülemî, hakikate ancak sülûk edenlerin ulaşacağını söyler.¹¹⁸ Hakikati arayanların da tevhidin hakikatine ulaşmayı amaçlayanlar, çokluk içinde birliğin bulunması gerektiğini ifade edenler ve hallerin manalarından söz eden sûfîler olduğunu belirtir. Sûfîler, bir ve tek olan Allah'a bağlanıp O'ndan gayrı bütün mahlûkâtta ilişkilerini kesmişler ve Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının hakikatine ermişlerdir. Allah ile münasebetlerini düzelterek makamlarını sağlamlaştırmışlar ve çeşitli hallere mazhar olmuşlardır. İşte Sülemî böyle kişilerin Allah'ın huzuruna varmak için sefere çıkan kimseler olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Kuşeyrî de diğer bütün mutasavvıflar gibi seyr ü sülûksuz Allah'a ulaşmanın mümkün olmadığını savunur. Onun aktardığı habere göre fazilet sahibi zatlardan birisi şöyle demektedir: *"Allah yolunda manevî sefere çıkan sâlikin yolculuğu nefesine hâkim olduğunda son bulur ve Allah'a ulaşmış olur."*¹²⁰

Sûfîler, seyr ü sülûkun başarıyla tamamlanması, sağlam ve güvenilir adımlarla Allah'a en kısa yoldan ulaşmanın yollarını her daim araştırmışlardır. Onların bu isteği nefsin arzu ve isteklerine karşı çıkmakla tesis edilmeye çalışılmıştır. Ebû Ali Dekkâk, seyr ü sülûkun çok uzun ve meşakkatli olduğunu ve riyâzet ile mesafe kastedildiğini; havâssın yolunun daha yakın ama daha meşakkatli olduğunu söyler. Bu şiddetli yol ise bütün işlerde ilahi takdire rıza göstermekle olur.¹²¹

Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ise sülûku, nefis ve şeytanla mücadele (mücâhede) kavramıyla ilişkilendirir. Ona göre mucâhede, kişinin nefsindeki kötülükleri yenmesi anlamına gelir ve İslam'da *"Allah yolunda gerektiği gibi cihad edin."* (el-Hac 22/78) âyetiyle ifade edilir.¹²² Bu doğrultuda Tirmizî, kişinin nefsindeki kötülükleri yenmek için yaptığı mücadeleyi manevî sefer olarak tanımlar.¹²³

118 Sülemî, "Menâhicü'l-ârifin", 15. Ali b. Sehl sülûk ehlinin hakikati bulması için en temel unsurun iradesini (manevî terbiyeye girme arzusunu) güzel ve sağlam yapması gerektiğini söylemektedir. Sâlik niyetini ihlas üzere yapmazsa yolun sonundaki tehlikelerden emin olamayacaktır. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 63.

119 Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Sülûkü'l-ârifin", çev. ve nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 122.

120 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 114.

121 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 229.

122 Hakîm et-Tirmizî, *Riyâzetü'n-nefs*, haz. İbrâhîm Şemseddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 39.

123 Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'*, thk. Osman İsmâil Yahyâ (Beyrut: el-Matba'atü'l-Katolikiyye, ts.), 130.

Tirmizî, Allah'ın kendisine ulaşmak için yolunu açtığı kimseleri şu şekilde zikrettiğini söylemektedir: “*Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.*” (el-Ankebût 29/69) Bu ayete göre Allah, kendisine giden yolları kuluna açtığı zaman kulunun göğsünü aydınlatır. Böylece kul yolun ruhunu anlar, şehvetlerden uzaklaşma konusunda kuvvetlenir ve nefesine karşı durabilme gücünü kazanır. Bütün kötü arzulardan uzaklaşınca da Allah kuluna bir ihsan olarak kurbet nasip eder. Bunun sonucunda da şehvetlere karşı koyma hususunda seyr ilallah da basiretli hale gelecek şekilde olur.¹²⁴

Tirmizî, sâlikin manevî seferindeki karşılaşacağı halleri de ele alır. Buna göre kişinin, nefisini helallerin, taatlerin ve ihsanların lezzetlerinden arındırması gerekir. Dikkat edilmelidir ki nefsi helallerden uzak tutmaktan bahsedilirken haramlardan uzak tutmaktan bahsedilmez. Kişi zaten haramlardan nefisini uzaklaştırmak zorundadır. Burada ele alınan husus, nefsin hoşuna gidecek ve insanın farkında olmadan kendini beğenmeye götürecek hususlardır. Zira nefis, insanı yaptığı ibadetlerden bile vura bilir. Nitekim Allah Kur'ân-ı Kerim'de “*Vay haline o namaz kılanların ki onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar.*” (el-Maûn 107/4-6) demektedir. Tirmizî, kişinin nefsin isteklerine boyun eğmemenin gerçekleşmesinden sonra cimrilik, arzu, nefret, kabalık vb. kötü huyları nefsinden atmak için mücâhede ettiğini söyler. Hiçbir ibadet de bundan üstün değildir.¹²⁵ Lakin burada kastedilen ibadetin nafile ibadetler olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira hakiki sûfilerden hiçbirisi farz ibadetleri küçümseme yoluna gitmemişlerdir. Tirmizî ayrıca Allah'ın veli kulunun seyrinde sıdk ile taatleri yerine getirdiğini, zorluklara karşı sabrettiğini, bulunduğu makamın şartlarını riayet ettiğini söyleyerek sâliklerin bu mertebeye gelmesini beklemektedir.¹²⁶

Kuşeyrî ise telvin ve temkin kavramları aracılığıyla sâlikin manevi ilerleyişini ele alır. Kul, seyr ü sülûkta olduğu sürece telvin sahibidir. Çünkü devamlı olarak bir halden başka hale girer, bir sıfattan diğerine geçer. Allah'a ulaşınca da temkin sahibi olur. Allah'a vuslatın alameti ise

124 Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, 120-121.

125 Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, 132.

126 Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, 331.

kendisine ait bütün insani duygu ve hislerin yok olmasıdır.¹²⁷ Yine Kuşeyrî, manevî sefer sırasında sıfatlarda istikamet sahibi olmanın önemine de değinir. Sıfatlarda istikamet olmayınca sâlik, bir makamdan başkasına geçemeyecektir. Bu da sülûkunda ilerleyememesine neden olur. Sülûkun başında olanların öncelikle yapması gereken şey, vazifelerde istikamet üzere olmaktır. Bütün görevlerini ve sorumluluklarını eksiksiz yapmasıdır. Ârif olanın yapması gereken de sülûkun sonundaki edeblerde istikamet üzere olmasıdır. Sülûkun başında olan kimselerin istikamet sahibi olduğunun belirtisi, muamelelerinde gevşeklik olmamasıdır.¹²⁸

Sûfîlerin maddî sefere çıkma amaçlarından birisi nefsin alışılmış şeylerden ve bulunduğu ortamdan uzaklaştırarak terbiye etmek olduğu gibi manevî seferde de nefsin konforunun bozulması gerektiğine vurgu yapılır. Örneğin Şehâbeddîn Sühreverdî, manevî sefere devam eden müridin nefs-i emmârenin rahatını bozduğundan söz eder. Mürid, seyr ü sülûkuna devam ettiğinde nefsinin kötü huylarını temizleyerek kendisini terbiye edip güzel ahlâk sahibi olur.¹²⁹

Sûfîler nefisle mücadele etme ve manevî olarak sefere çıkma hususlarına çok dikkat etmişlerdir. Örneğin Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931) Allah'ın evi Kâbe'yi ziyaret etmek ve Hz. Peygamber'in yaşadığı yerleri görmek için dağları, denizleri, çölleri aşıp giden ama kalbinden Allah'a ulaşmak için nefsini ve kötü emellerini yenmeye çalışmayan insanı eleştirir.¹³⁰ Burada dikkat edilmesi gereken nokta Belhî'nin kutsal mekânları ziyareti küçümsemediğidir. Kastedilen şey, manevî seferin yapılmasının gerekliliği, nefsin ve kalbin temizlenmeden kişinin kurtuluşa ermesinin mümkün olmayacağıdır. Kuşeyrî de bu hususa değinmektedir. Onun aktardığına göre dervişlerden birisinin Dekkâk'ı ziyaret etmek için uzak diyarlardan Merv şehrine geldiğini söyler. Dekkâk gelen o dervişe şöyle demiştir: “*Şayet nefsinde sefer etseydin (manevî sefer yapsaydın), bir adım atman yeterli olurdu.*”¹³¹

127 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 114.

128 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 240.

129 Şehâbeddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/140-141.

130 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 56; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 204, 389. Husrî de müridin huzur-ı kalple Allah ile yapacağı bir anlık birlikteliği gaflet içinde yapılan bin hacdan hayırlı olduğunu söyler. Kuşeyrî bu sözle kastedilenin kalbin müşâhede ile Allah ile bir arada olma hali olduğunu ifade eder. bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321-322.

131 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

Sûfîler manevî seferin önemini vurgulamak için yukarıda zikredildiği üzere manevî seferi maddî sefer ile fazilet açısından kıyas etmişlerdir. Buna göre her durumda manevî sefer maddî sefere göre daha önemli görülmüştür. *Örneğin* Gazzâlî, sefere zâhirî olarak çıkamayan bir kimsenin bile mukim olarak kendi bulunduğu memleketinde manevî sefere çıkabileceğinden söz etmektedir. Manevî bu yolculuk, zâhirî seferde yolcuların fazla olmasıyla sulak yerlerdeki izdihamın olmasından uzaktır. Tam aksine yolcuların sayısının artması bir sıkışıklığa neden olmamakla beraber sayılar arttıkça manevî hazineler ve ilahî sırlar daha da artmaktadır.¹³²

Gazzâlî'ye göre bütün kâinatın insanın etrafında dolaşması, insanın emrine amede olması söz konusuysa insanın yeryüzünü dolaşması gariptir. Yine insan, dünya ve mana âlemini baş gözüyle görmeye çalışmaktadır. Böyle bir kimse ise Allah'a doğru (seyr i ilallah) manevî sefer yapan kimselerin ilk menzilinde bulunuyor demektir. Bu makamda takılı kalmanın da nedeni korkaklık ve acizliktir. Bundan dolayı sûfîlerden birisi şöyle demektedir: *"İnsanlar görmek için 'gözlerinizi açın' derler. Ben size 'görmeniz için gözlerinizi kapatın' diyorum."*¹³³

Sonuç olarak manevî seferin, sûfîler için nefsin arınması, kalbin tasfiyesi ve Allah'a yakınlaşma sürecinde hayati bir rol oynadığı görülmektedir. Buraya kadar bahsedilenler konunun temel kavramlarını ve yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Ancak manevî sefer konusunun oldukça geniş bir alanı kapsadığı ve hatta tasavvufun kendisi olarak kabul edilebilecek kadar derin bir içeriğe sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla burada sunulan bilgiler, tasavvufî manevî yolculuğa dair genel bir çerçeve çizmektedir ve konuya daha derinlemesine eğilmek için kapsamlı ve ayrıntılı incelemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, sûfîlerin manevî eğitim metotlarından biri olarak gördükleri "sefer" kavramının, erken dönem tasavvufunda nasıl ele alındığı ve bu kavramın farklı boyutları incelenmiştir. Sûfîler için sefer, sıradan bir fiziksel yolculuktan öte, nefis terbiyesi, manevî yükseliş ve Allah'a yakınlaşma amacı güden bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Maddî ve

132 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/245.

133 Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/247.

manevî sefer olmak üzere iki temel kategoride ele alınan sefer, sûfîlerin bireysel gelişimlerinde ve tasavvufî eğitimlerinde önemli bir yere sahiptir. Maddî seferler, ilmî yolculuklar, ibadet için yapılan yolculuklar, şeyh ve âlim ziyaretleri gibi amaçlarla gerçekleştirilmiş; manevî seferler ise seyr ü sülûk adı altında nefisle mücadele, ilahi hakikatlere erme ve Allah'a yönelme amacıyla yapılmıştır.

Seferin sûfîler tarafından çeşitli şekillerde ele alınması, sûfî düşünce geleneğinin derinliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Seferin bir yandan nefsi terbiye etme, içsel dönüşüm sağlama ve riyâzet gibi eğitimsel boyutları, diğer yandan manevî yükselişin önemli bir aracı olarak kabul edilmesi, sûfîlerin bireysel manevî gelişimlerinin bir parçası olarak bu kavrama büyük bir anlam yüklediklerini göstermektedir. Ancak her sûfî ekolünde seferin aynı şekilde kabul görmemesi ve bu konuda farklı eğilimlerin bulunması, tasavvuf geleneğindeki çeşitliliğin ve her sûfî topluluğunun kendi yolunu oluşturma arayışının bir yansımasıdır.

Seferi gerekli gören sûfîler bu yolculuğu; nefsi sına, içsel zaafı keşfetme ve riyâzet ile manevî arınmayı sağlama aracı olarak görmüşlerdir. Onlara göre seferdeki meşakkatler, nefsi terbiye etmek ve Allah'a daha yakın bir kul olabilmek için şarttır. Bununla birlikte seferi gereksiz bulan sûfîler ise bu yolculuğun her birey için aynı etkiyi oluşturmayacağını ve kişinin bulunduğu yerde de manevî bir yükseliş sağlayabileceğini savunmuşlardır. Özellikle şeyhten yoksun veya manevî olgunluğa ulaşmamış kişilerin sefere çıkmasının faydadan çok, zarar getirebileceği düşünülmüştür. Bu sebeple seferin gerekliliği; bireysel şartlara, kişinin olgunluk seviyesine ve rehberliğe bağlı olarak değerlendirilmiştir.

Sefer, sûfîlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhanî anlamda kendilerini keşfetmelerini sağlayan bir araç olarak bir tür manevî cihad niteliği taşımaktadır. Maddî seferlerin manevî kazanımlarıyla bütünleşmesi, sûfîlerin bu yolculukları sadece zâhirî bir deneyim olarak görmediklerini bilakis bâtinî bir dönüşüm süreci olarak değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca seferin nefsi tanıma ve sına süreci olarak görülmesi, sûfîlerin eğitim yöntemlerinin derinlikli ve sistematik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla maddî seferi gerekli görmeyen sûfîler de dâhil olmak üzere tasavvuf tarihinde bütün sûfîlerin ortak ka-naati, manevî seferin insanın kurtuluşu için gerekli olduğu yönündedir.

Bu çalışmanın ilerideki akademik araştırmalara kapı aralayan bazı yönleri bulunmaktadır. Öncelikle, seferin farklı sûfî ekollerinde ve dönemlerde nasıl ele alındığı üzerine daha derinlemesine çalışmalar yapılabilir. Seferin bir sûfî eğitim metodu olarak modern dönem tasavvuf çevrelerinde nasıl yorumlandığı ve uygulanıp uygulanmadığı gibi konular da araştırmaya değer bir alan oluşturmaktadır. Ayrıca seferin yalnızca bireysel gelişim üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda sûfî cemaatlerin oluşumu ve toplumsal ilişkiler üzerindeki yansımaları da incelenebilir. Böylece seferin sadece bir nefis terbiyesi aracı değil, aynı zamanda sûfîler arasındaki sosyal dinamikleri şekillendiren bir unsur olarak ele alınması mümkün olacaktır.

Sonuç olarak sefer kavramı, tasavvuf tarihinde derin anlamlar barındıran ve sûfîlerin manevî eğitim süreçlerinde önemli bir yere sahip olan çok yönlü bir kavramdır. Bu kavramın hem zâhirî hem de bâtinî yönleriyle incelenmesi, tasavvuf ilmi ve eğitim yöntemleri üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamaktadır. Seferin tasavvufî yolculuklar üzerindeki etkisi ve farklı dönemlerde nasıl uygulandığı üzerine yapılacak yeni çalışmalar, bu alandaki bilgi birikimini daha da derinleştirecek ve sûfî düşüncenin anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	The authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması Design of Study	EÇ (%60), MY (%40)
Veri Toplanması Data Acquisition	EÇ (%60), MY (%40)
Veri Analizi Data Analysis	EÇ (%60), MY (%40)
Makalenin Yazımı Writing up	EÇ (%60), MY (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	EÇ (%60), MY (%40)

Kaynakça

- Acem, Refik. *Mevsuâtü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*. thk. Beşâr `Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, ts.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve münzilü'l-ilbâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1932.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Şam: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta`rifât*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Çağrı, Mustafa. "Seyahat". *DİA*. 37/7-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dârü'l-Muğnî, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmî'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmâîl". *DİA*. 23/76-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. thk. Hüsameddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. b.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetü'l-Selefiyye, 1966.
- İsfahânî, Ebû Mansûr. *Edebül-mülûk*. haz. Bernd Radtke. Beyrut: el-Matba`atü'l-Katolikiyye, 1991.
- Karaca, Hayri. *Tasavvufta Sefer Kavramı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kelebâzî, Muhammed b. İbrâhîm. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kocaman, Kasım. "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/70 (Nisan 2020), 1162-1171.
- Kur'an Yolu*. Erişim 09 Eylül 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâle*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi'*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- Meçin, Mahmut. "Felsefe ve Tasavvufta Sefer Metaforu: Aklî ve Manevî Yolculuk". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 54 (2020/2), 329-353.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütü'l-kulûb*. thk. Âsım İbrâhîm el-Keyyâlî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Vesâyâ*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâki. Kahire: Matbaatü İsâ, 1955.
- Müttakî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekâ. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". *DİA*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özkan, Ömer. "Tasavvufî Metinlerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer / Seyahat". *Turkish Studies* 4/3 (2009), 1755-1778.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma`*. thk. Abdulhalîm Mahmûd. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002.
- Sühreverdî, Ebü'n-Necîb. *Âdâbü'l-mürîdîn*. haz. ve thk. Menâhem Milson. Kudüs: Habeş el-Matbaatü't-Ticariyye, 1977.
- Sühreverdî, Şehâbeddîn. *Avârifü'l-meârif*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2006.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. "Cevâmî'u âdâbi's-sûfiyye". çev. ve nşr. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. "Derecâtü's-sâdıkîn". çev. ve nşr. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. "Menâhicü'l-'ârifîn". çev. ve nşr. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Sülûkü'l-'ârifîn* çev. ve nşr. Süleyman Ateş. *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Tabakâtü's-sûfiyye*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. "Zikru âdâbi's-sûfiyye fî ityânihim er-ruhas". *Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdurrahman Sülemî*. nşr. Nasrullah Pürcevâdî thk. Kenneth Honerkamp. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1990.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-Fethü'l-kebîr fî dammi'z-ziyâde ile'l-Câmi'i's-sagîr*. thk. Yusuf en-Nebhânî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2003.
- Süyûtî, Celâleddin vd. *Şerhü Süneni İbn Mâce*. Kâraçi: Kadîmî Kütüb Hâne, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.
- Şerkâvî, Hasan. *Mu'cemü elfâzi's-sûfiyye*. Kahire: Müessesetü Muhtâr, 1987.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. haz. Refik el-Acem. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996).
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Tirmizî, Hakîm. *Hatmü'l-evliyâ'*. thk. Osman İsmâil Yahyâ. Beyrut: el-Matba'atü'l-Katolikiyye, ts.
- Tirmizî, Hakîm. *Riyâzetü'n-nefs*. haz. İbrâhîm Şemseddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Uludağ, Süleyman. "Sülûk". *DİA*. 38/127-128. İstanbul : TDV Yayınları, 2010.
- Uyar, Mehmet. "Tasavvufta Yalnızlık ve Vahşet Kavramı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 477-501.
- Yiğit, İsmail. "Ribât". *DİA*. 35/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Zûbî, Memduh. *Mu'cemü's-sûfiyye*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 2004.